

Volume 1 / Issue 2 / 2021

KutBilim

Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi ★ Коомдук Билим жана Искусство Журналы
Journal of Social Sciences and Arts ★ Журнал Социальных Наук и Искусств

ISSN: 2791-6340

*Araştırma, Kültür ve
Dayanışma Derneği*

PUBLISHER

Kutbilim Research, Culture and Solidarity Association

OWNER

Maksut ABDIRAIM

EDITOR-IN-CHIEF

Ph.D. Kıyal K. ABDIRAIM, Dicle University, Turkey.

ASSISTANT EDITOR

Aikanysh ESHNAZAROVA (PhD Candidate), Ankara University, Turkey.

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey

Prof. Dr. Valeri MODEBADZE, Georgian Technical University, Georgia.

Assoc. Prof. Yagut ALIYEVA, Baku State University, Azerbaijan.

FIELD EDITORS

Assoc. Prof. Duishon SHAMATOV, Nazarbayev University, Kazakhstan.

Assist. Prof. Sultanberk HALMATOV, Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey.

Dr. Beishenbek TOKTOGULOV, Independent Researcher, Kyrgyzstan.

Assist. Prof. Abdrasul ISAKOV, International Medical University, Kyrgyzstan.

PROOFREADERS AND LANGUAGE EDITORS

Prof. Dr. Zina KARAEVA, (*English Language Editor*), Director of the Foreign Languages Institute of the International University, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Abdulselam ARVAS, (*Turkish Language Editor*), Cankiri Karatekin University, Turkey.

Assoc. Prof. Marina PANFILOVA, (*Russian Language Editor*), (A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia.

Prof. Dr. Uulkan Kambaralieva, (*Russian Language Editor*), American University of Central Asia, Kyrgyzstan.

Rakhat ABDIEVA, (*Kyrgyz Language Editor*), Independent Researcher, Kyrgyzstan.

SECRETARIAT

Aisuluu DUNDAR (PhD Candidate), Ankara University, Turkey.

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Syrtbay MUSAEV, Arabaev KSU, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Glzura CUMAKUNOVA, Ankara University, Turkey.

Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV, "Manas" and Chingiz Aitmatov National Academi, Kyrgyzstan

Prof. Dr. Rysbek ALIMOV, Izmir Katip Celebi University, Turkey.

Prof. Dr. Kemal POLAT, Anadolu University, Turkey.

Prof. Dr. Natalya SYROTA ALEKSANDROVNA, A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia.

Prof. Dr. Tynchtykbek CHOROYEV, Kyrgyz National University of Jusup Balasagyn, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Selahattin AVŐAROęLU, Necmettin Erbakan University, Turkey.

Assoc. Prof. CaŐteęin TURGUNBAYER, Dicle University, Turkey.

Assoc. Prof. Medera HALMATOV, Ağrı Ibrahim Çeçen University, Turkey.

Assoc. Prof. Mayrambek OROZOBAYEV, Ardahan University, Turkey.

Assoc. Prof. Naile ASKER, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan.

Assoc. Prof. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan.

Assoc. Prof. Akchach ZHOLDOSHEVA, Osh State University, Kyrgyzstan.

Assoc. Prof. Enkhbat AVIRMED, Mongolian University of Science and Technology, Mongolia.

Assoc. Prof. Edina KUDUZOVIC, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina.

Assoc. Prof. Elena BUDYKA VLADISLAVOVNA, A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia.

Dr. Sevinc ALIEVA, Baku State University, Azerbaijan.

Dr. Muhammed Őerif AZARKAN, Dicle University, Turkey.

Dr. Myagmarsuren DASHZEVGE, National Academy of Governance, Mongolia.

Dr. Kadiyan BOOBKOVA, Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan.

Dr. Jasminka AHMETAŐEVIĆ, Visoko Poslovno Tehnička Őkola, Bosnia and Herzegovina.

YAYINCI

Kutbilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği

SAHİBİ

Maksut ABDİRAİM

BAş EDİTÖR

Dr. Kıyal K. ABDİRAİM, Dicle Üniversitesi, Türkiye

YARDIMCI EDİTÖR

Aikanysh ESHNAZAROVA (Doktora ğrencisi), Ankara Üniversitesi, Türkiye.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Valeri MODEBADZE, Gürcistan Teknik Üniversitesi, Gürcistan.

Doç. Dr. Yagut ALİYEVA, Bak Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.

ALAN EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Duishon SHAMATOV, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan.

Dr. Öğr. Üyesi Sultanberk HALMATOV, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Beishenbek TOKTOGULOV, Bağımsız Araştırmacı, Kırgızistan.

Dr. Öğr. Üyesi. Abdrasul ISAKOV, Uluslararası Tıp Üniversitesi, Kırgızistan.

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Zina KARAEVA, (*İngiliz Dili Editörü*), Kırgızistan Uluslararası Üniversitesi Yabancı Diller Enstitüsü Direktörü, Kırgızistan.

Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS, (*Türk Dili Editörü*), Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Marina PANFİLOVA, (*Rus Dili Editörü*), A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Diş Hekimliği Üniversitesi, Rusya.

Prof. Dr. Uulkan Kambaralieva, (Rus Dili Editörü), Orta Asya Amerikan Üniversitesi, Kırgızistan.

Rakhat ABDİEVA, (*Kırgız Dilleri Editörü*), Bağımsız Araştırmacı, Kırgızistan.

SEKRETER

Aisuluu DÜNDAR, (Doktora ğrencisi), Ankara Üniversitesi, Türkiye.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Syrtbay MUSAEV, Arabaev KSU, Kırgızistan.

Prof. Dr. Glzura CUMAKUNOVA, Ankara Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV, "Manas" ve Cengiz Aitmatov Ulusal Akademi, Kırgızistan.

Prof. Dr. Rysbek ALİMOV, İzmır Katip Celebi Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Kemal POLAT, Anadolu Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Natalya SYROTA ALEKSANDROVNA, A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Diş Hekimliği Üniversitesi, Rusya.

Prof. Dr. Tynchtykbek CHOROYEV, Kırgız Ulusal Jusup Balasagyn Üniversitesi, Kırgızistan.

Prof. Dr. Selahattin AVŐAROęLU, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Caşteğin TURGUNBAYER, Dicle Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Medera HALMATOV, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV, Ardahan Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Naile ASKER, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan.

Doç. Dr. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Kazakistan.

Doç. Dr. Akchach ZHOLDOSHEVA, Oř Devlet Üniversitesi, Kırgızistan.

Doç. Dr. Enkhbat AVIRMED, Moğol Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Mogolistan.

Doç. Dr. Edina KUDUZOVIC, Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek.

Doç. Dr. Elena BUDYKA VLADISLAVOVNA, A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Diş Hekimliği Üniversitesi, Rusya.

Dr. Sevinc ALİEVA, Bak Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.

Dr. Muhammed Őerif AZARKAN, Dicle Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Myagmarsuren DASHZEVGE, Ulusal Yönetim Akademisi, Mogolistan.

Dr. Kadiyan BOOBKOVA, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Kırgızistan.

Dr. Jasminka AHMETAŐEVIĆ, Visoko Poslovno Tehnička Őkola, Bosna Hersek.

REFEREES / HAKEMLER

Prof. Dr. Abdulselam ARVAS
Prof. Dr. Natalya SYROTA ALEKSANDROVNA
Prof. Dr. Sefa BULUT
Prof. Dr. Süleyman Turduyeviç KAYIPOV
Prof. Dr. Yaşar SARI
Assoc. Prof. Akchach COLDOSHEVA
Assoc. Prof. Budyka ELENA VLADISLAVOVNA
Assoc. Prof. Caşteğin TURGUNBAYER
Assoc. Prof. Mayrambek OROZBAEV
Assoc. Prof. Naila ASKAR
Assoc. Prof. Panfilova Marina Aleksandrova
Assis. Prof. Beishenbek TOKTOGULOV
Assis. Prof. Glşen AYDIN
Assis. Prof. Kayrat BELEK
Dr. Dinar İMANOVA
Dr. Dinmuhammed AMETBEK
Dr. Mederbek KADYROV
Dr. Oskonbay ZUURIDINOV

FROM THE EDITOR IN CHIEF

Dear Readers,

We are delighted to present you the second (2nd) issue of KutBilim Journal of Social Sciences and Arts. Journal of Social Sciences and Arts, which started its publication in 2021, is a peer-reviewed journal published twice a year by the KutBilim Research, Culture and Solidarity Association. Articles are published in Turkish, English, Russian and other languages. The primary aim of our journal is to be a globally accepted high standard journal indexed by national and international scientific indexing services.

Journal publishing which focus on a specific discipline or field of study are one of the most active areas of science and thought. All scientists who do research in the fields of social science and art are invited to submit their valuable studies. Article can be submitted by registering for "Submit Article" or by sending directly to the e-mail address kutbilimjournal@gmail.com.

Yours sincerely,

Dr. Kıyal K. ABDIRAIM

Editor-in-chief

EDITRDEN

Saygıdeğer Okurlar,

KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi'nin ikinci (2.) sayısını sizlere sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. 2021'de yayın hayatına başlayan Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi, KutBilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği tarafından yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Yazı dili başta Türkçe, İngilizce, Rusça ve diğer dillerde makaleler yayınlanmaktadır. Dergimizin ncelikli amacı, ulusal ve uluslararası bilimsel indeksleme servisleri tarafından indekslenen, dünyada kabul gören yüksek standartlı dergi olmaktır. Dergi yayıncılık, bilim ve düşünce hayatının en aktif alanlarından biridir. Dergiler, yapılan araştırmaların, yeni düşünce ve tartışmaların öncelikle yayınlandığı yerlerdir. Sosyal bilimler ve sanat alanlarında araştırma yapan tüm bilim insanları, güçlü bir yayın ve hakem kuruluna sahip olan dergimize, hazırladıkları değerli çalışmalarını göndermeye davet ediyoruz.

KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisine makale göndermek için çalışmalarınızı yazım kurallarına uygun haline getirdikten sonra www.kutbilimjournal.org adresinden "Makale Gnder"den başvurusu yapılabilir veya kutbilimjournal@gmail.com e-mail adresine gönderebilirsiniz.

Saygılarımla,

Dr. Kıyal K. ABDIRAIM

Baş Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Araştırma Makaleler / Research Articles***.....76-88
O Титулах в Государстве Енисейских Кыргызов Ичреки и Өге. VII-XI ВВ.
On The Titles In The State Of The Yenisei Kyrgyzs Ichreki And Өge. VII-XI Centuries.
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV
- Araştırma Makaleler / Research Articles***.....89-98
The Importance Of Drones In Modern Warfare And Armed Conflicts
Prof. Dr. Valeri MODEBADZE
- Araştırma Makaleler / Research Articles***.....99-109
Orta Asya'da Sfliğin Yayılmasına Katkıda Bulunan Mutasavvıflar
Sufis Who Contributed To The Spread Of Sufism In Central Asia
Zhanbolat SAMBETOV
Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ
- Araştırma Makaleler / Research Articles***.....110-117
Psychological Adaptation To Chronic Somatic Disease: Aspects Of Coping
Assoc. Dr. Abrosimov Ilia Nikolaevich
- Araştırma Makaleler / Research Articles***.....118-128
Necip Fazıl Kısakürek`in Edebi Şahsiyeti
The Literary Personality Of Necip Fazıl Kısakürek
Assoc. Dr. Eşqane BABAYEVA

Research Type: Research Article

Received: 16.11.2021

Accepted: 22.12.2021

ON THE TITLES IN THE STATE OF THE YENISEI KYRGYZS ICHREKI AND ÖGE. VII-XI CENTURIES

Prof. Dr. Olcabay KARATAYEV¹

Abstract

For the first time, the article attempts to study state titles and positions in the state of the Yenisei Kyrgyz in Southern Siberia, among them the titles of Ichreki and Öge. The state of the Yenisei Kyrgyz in the Middle Ages had a centralized government, state administrative management. Bureaucracy, government, and titles were largely the same as in other neighboring medieval Central Asian states. The Yenisei Kyrgyz had their own characteristics and differences, they are reflected in the names and functions of some state titles and positions. Analysis of state titles, positions and epithets to them, reflect a very complex and developed system of public administration among the ancient and medieval Kyrgyz. In addition, an attempt to systematize titles reflects the lexical (linguistic) basis of the origin and the area of distribution of these title.

Keywords: Yenisei Kyrgyzs, titles, epitaph, Northern Wei, Tang dynasty, Kok Turks, Tabgach, Huns (Sünnu), ranks.

¹ Kyrgyz National University named after Jusup Balasagyn. ORCID: 0000-0002-4128-9635.
okaratayev@gmail.com

Тип исследования: Исследовательская статья

Получено: 16.11.2021

Принятый: 22.12.2021

О ТИТУЛАХ В ГОСУДАРСТВЕ ЕНИСЕЙСКИХ КЫРГЫЗОВ ИЧРЕКИ И ӨГЕ. VII-XI ВВ.

Проф. Др. Олжобай КАРАТАЕВ²

Аннотация

В статье впервые делаются попытка изучения государственных титулов и должностей в государстве енисейских кыргызов в Южной Сибири, среди них титулы Ичреки (İçreki) и Өге (Öge). Государство енисейских кыргызов в период средневековья имела централизованное органы власти, государственно-административные управления. Бюрократия, система управления государством и названия титулов в основном совпадали с другими соседними средневековыми государствами Центральной Азии. Енисейские кыргызы имели свои особенности и различия, они отражаются в названиях и функциях некоторых государственных титулов и должностей. Анализ государственных титулов, должностей и эпитетов к ним, отражают весьма сложную и развитую систему государственного управления у древних и средневековых кыргызов. Кроме того, попытка систематизации титулов отражают лексическую (языковую) основу происхождения и ареал распространения данных титулов.

Ключевые слова: енисейские кыргызы, титулы, эпитафия, Северный Вэй, Танская династия, кок тюрки, табгач, хунны (сюнну), ранги.

² д.и.н., профессор. Кыргызский Национальный университет им. Жусупа Баласагына. okaratayev@gmail.com ORCID: 0000-0002-4128-9635

Древние и средневековые кыргызы создали уникальное централизованное государство и богатую культуру в просторах Южной Сибири, Западной Монголии и в Восточном Туркестане. О государстве кыргызов и его границах, об этнониме "кыргыз" упоминаются еще III в до н.э., где кыргызы были завоеваны (203-201 гг. до н.э.) государством кочевых хунну (сюнну). О кыргызах и его государственно-политическом и административном устройстве китайские историографы довольно четко и достоверно упоминали в особенности период Танской династии (618-907 гг.). Китайские императорские историографы описывали государственно-административные устройство и титулатуру (государственных должностей) кыргызов, по ним можно будет реконструировать иерархическую лестницу бюрократии и административную систему в государстве, в которых помимо военных и входили гражданские лица. В данных китайских письменных источниках упоминаются только штатная численность кыргызских чиновников. Конечно, они были написаны китайскими иероглифами и китайской терминологией того времени (Karatajev, 2021: 112). По данным китайских источников государственные чиновники Кыргызского государства разделялись на шесть разрядов: «министры, главноначальствующие, управители, делоправители, предводители и даганы. Министров считается семь, главноначальствующих три, управителей десять. Все они заведуют войсками. Делоправителей считаются пятнадцать; предводители и даганы не имеют чинов штатного числа...» (Viçurin, 1950, Т.I: 353; Karayev, 1994: 6-7).

Кроме того, довольно четко упомянуты и описаны титулы и государственные должности (в том числе эпитеты – О.К.) в кыргызских эпитафийных памятниках бассейна реки Енисея (Хакасия, Тува, Новосибирская область, Красноярский край), Западной Монголии, Таласа. По нашим последним подсчетам и реконструкциям енисейские кыргызы начиная с VI века по 1703 г. в бюрократической системе использовали до 50 титулов, должностей и эпитетов к ним в управлении государством. В системе управления государством у кыргызов, как тюрков, уйгур и других народов на рубежах VI-X вв. был вполне развитый для своего времени бюрократический аппарат управления страной и его владениями (Karatajev, 2021: 113). Имелись высокие государственные должности, а административные единицы государства управлялись чиновниками, имевшими различные титулы.

Типы социальной терминологии (титулы, ранги, должности, эпитеты) тюркского общества древности и средневековья были строго дифференцированы и выполняли

различные функции, обозначая место члена общества в политической структуре, административном устройстве, его воинское звание, духовный или гражданский сан. Изучение памятников древнетюркской, в том числе древнекыргызской рунической письменности больше примыкает к источниковедению и филологии. Вместе с тем, рунические памятники дают достоверные исторические факты, которых можно сопоставить китайскими, арабографическими письменными источниками. Исследования связанные с анализом лексики, изучением семантики и установлением этимологии отдельных лексических единиц, разбором синтаксических конструкций, конкретизирующие содержание источника, имеют определенное значение при изучении социальных аспектов древнетюркской эпохи (Tishin, 2015: 123; Karatayev, 2021: 113). По китайским письменным источникам древние хунны имели 24, кок тюрки 28 высших государственных управленческих должностей. Туда входили гражданские и военные чины. Государственная титулатура и власть не всегда соответствовали китайским сопоставительным текстам, главной целью которых было ориентирование танских (китайских) дипломатических чиновников в тюркютской иерархии (Cumaganbetov, 2008: 3-8; Vasyutin, 2016: 287-290).

Ичреки (İçreki, İçirgü) – высший государственно-административный титул древних тюрков, кыргызов, уйгуров, караханидов. Государственный титул упоминаются в орхоно-енисейских памятниках, уйгурских текстах. В эпитафийных памятниках посвященных Бильге-кагану и принцу Кюл-тегину упоминаются *içreki bedizçi* – присланный императором Танской династии (618-907 гг.) специально для написания текста на китайском языке и сооружения мавзолеев принцу Кюл-тегину (731/732 гг.) и Бильге-кагану (734/735 гг.) (Karatayev, 2021: 115). Титул обозначает “ответственное должностное лицо в каганском сарае, ставке”, “управляющий делами в каганском ставке” (Clauson, 1959: 31a.; Donuk, 1988: 17). По определению И. В. Кормушина *İçreki* – “названия придворной должности” (Kormushin, 2008: 300). Титул упоминается в эпитафийных письменных памятниках *кыргызов* на бассейне реки Енисей (Е-4. Оттук-Даш, Тува) (Orhon-Enisey Teksteri, 1982: 147-148; Aydın, 2011: 9). По уточненным данным И. В. Кормушина титул фиксируется в кыргызских памятниках Е-4 (Оттук-Даш, Тува), Е-11 (Бегре, Тува), Е-37 (III памятник Тувы), Е-41 (Кемчик-Жыргак, Минусинск) (Kormushin, 2008: 300).

Один из кыргызских послов отправленных каганом к китайскому императору (Танская династия, 618-907 гг.) носил титул *İçreki*. *И-чжи-лянь-цзи* (乙支連幾) т.е. кыргызский посол к Танскому двору в 866 г. в письменном источнике «Тан-хуэй яо» (唐會要) называли генералом (將軍 *цзян-цзюнь*). Видимо, здесь *içräki* упоминаются как высокий государственный должностной (Clauson, 1972: 31; Kormushin, 1997, 127; 2008, 300–302), хотя в данном случае есть некоторые проблемы с транскрипцией (Drompp, 1999, 395-396, note 37): 乙支連幾 *и-чжи-лянь-цзи*, пиньин. *yǐ-zhī-lián-jǐ* <РСК СК **ʔit-tɕiä* /*tɕi-lian-kij*ʹ, РСК **ʔit-tɕi-lian-ki*ʹ (Pulleyblank, 1991: 141, 190, 367, 404) <*içränki, что может рассматриваться как искаженное *içräki (Tishin, 2018(b): 180-181).

В памятнике Е-11 (Бегре, Тува) повествуется о высоком государственном деятеле Төр Апа Ичреки, умершего (погибшего) в шестьдесят семь лет от роду в чужбине, вероятно ранее служившего в ставке кыргызского кагана. Мемориант “был принят на воспитание (учебы) китайцами в пятнадцать лет”. В девятом строке текста говорить: “В мои пятнадцать лет я пошел к китайскому императору (т.е. Танскому) ради моих способностей по геройству; золото, серебро, дорогие ткани, в Табгачском государстве и людей (жену) я приобрел”. В десятом строке “я убил сем волков. Я не убивал барсов и ланей” - повествует Төр Апа Ичреки (Orhon-Enisey Teksteri, 1982: 154-155). Вскоре всего, Төр Апа Ичреки в пятнадцать лет был приглашен на учебу и воспитание к Танскому Китаю. По традициям того времени китайцы (Танский Китай, 618-907 гг.) для детей правителей соседних кочевых др. государств выделяли квоту за обучение и воспитания в китайских учебных заведениях. Советник правителей II Восточно Тюркского каганата, выходец из племени Ашидэ - Тоньюкук (кит. Юаньшэнь) также учился философию (религию) и военную науку у китайцев.

Возможно, Төр Апа Ичреки участвовал в войне против кок тюрков (Ашина), сообщает, что “убил семь волков” т.е. небесных тюрков. Может быть, Төр Апа Ичреки возглавлял посольства и караван, так как идет речь о тканях, золото, серебро и т.д. С. Г. Кляшторный связывает содержание надписей в памятнике Бегре (Тува) событиями 842-843 гг., когда кыргызы крушили Уйгурский каганат (Кляшторный, 2006: 46). В другом надписе на Енисее (Оттук-Таш, Е-4) упоминается о высоком государственном чиновнике “Кюч кыйаган Ичреки” (Orhon-Enisey Teksteri, 1982, 1982: 147). Тюрколог

И. В. Кормушин (Kormushin, 2008: 42) относит этот памятник к «наиболее поздней эпитафийной енисейской рунике».

В «Древнетюркском словаре»: İçra 1. Внутри, внутрь. 2. В служебном значении. İçra sab – «секретные сведения», «тайное известие»; İçragı «внутренний» «служащий двора», «придворный»; İçrak «внутренний» – «служащий двора», «придворный»; İçrakı 1. Внутренний, находящийся внутри; 2. «Внутренний»–«служащий двора», «придворный» (DTS, 1969: 202).

В древнеуйгурский период у этого слово, вполне проявляется и специфическое, явно терминологическое значение: «внутренний чин» (Malov, 1952: 20), «внутренний» служащий двора, придворный» (Kormushin, 2008: 300). Например, в надписе Оттук-Даше (E-4): Qüç quagan içrakı – «я внутренний (чин) Кюч-Кыяган»; в памятнике Бегре (E-11) термин упоминается в форме: tög ara içrakı ban – «Я, Төр Апа Ичреки (т.е. внутренний чин) и др. По определению И.В.Кормушина это соответствует разъяснениям В. В. Радлова в словарной части его книги içrakı < içra + ki, в значении «какого-то чина или звания». За ним тюркологи С. Е. Малов и Х. Н. Оркун переводили словами «внутренний чин», тур. İçdeki букв. «внутренний» (Kormushin, 2008: 301).

İçreki, İçirgü (< iç + re); «секретная», «конфиденциальная информация», «политический центр». Дж. Клоссон (Clauson, 1972: 17) слово içre дает такое определение: «не конфиденциальный широкий взгляд, время», «секретно», «конфиденциально», «государство», «решающая сражение», «информация носящий конфиденциальность», «политический центр», «центр управления» (Üser, 2012).

По определению В. В. Тишина (Tishin, 2018(a): 114) по поводу происхождения термина есть две заманчивые возможности сопоставить имя меморианта с персонажами китайских летописей. Прежде всего это кыргызский министр - сянь 相, букв. «канцлер, регент; министр; царский советник» в период «Кыргызской великодержавия». Государственный министр Апа (А-бо 阿播), в 848 г. совершил масштабный поход на ши-вэй, т.е. современную Северо-Восточную Китай (Malyavkin, 1974: 30, 31, 108 (109)). Учитывая, что мемориант носил в государстве важную должность içrakı (Clauson, 1972: 31; Kormushin, 1997: 127; 2008: 300–302), тут можно сравнит кыргызского посла отправленного к Танскому двору в 866 г. и названного в китайском источнике «Тан хуэй яо» 唐会要 генералом (цзянь-цзюнь 将军) И-ч жи-лянь-цзи 乙支連幾 (Drompp, 1999: 395–396).

Должность İçirgü с другими государственными титулами упоминаются в византийских хрониках (χολόβρος, βουλῆα ~ βουλάν ~ βουλε ve βαγαήνου). У дунайских болгаров титулы içirgü; kılavuz, buyla и bayan использовались в государственном управлении. К. Менгес византийское (греческое) слово ἡτζιργού χολόβρος транскрибировал в форме içirgü / içürgü – kolovros “внутренний лидер”. Согласно, по К. Менгесу içirgü / içürgü находились в свите болгарского кагана, были вождями влиятельных и сильных племен. ἡτζιργού βουλῆα ~ βουλάν ~ βουλε “İç Buyla” – “Внутренняя Бойла”. İçirgü ~ içürgü ~ iç-eri-gü (Menges, 1951: 96, 97).

Упоминаемые в греческих (византийских) хрониках титул İçirgü ~ içürgü ~ iç-eri-gü является параллелем титула упоминаемых в памятниках Кюл-тегина, Бильге-кагана içreki bedizçi (Tekin, 1988: 45; Donuk, 1988: 18). В древнетюркский период термин İç – “специально”, “центральный” имел сильное политическое значение. İç Buuguk “начальник штаба кагана”. У тюрко-монгольских народов существовала дуальное деление: ак – кара (белое-черное), iç и dış (внутренний и внешний), İç Oguz, Dış Oguz; север-юг, восток-запад (Kafesoğlu, 1995: 259).

Как заметила Х.Усер в древнетюркских государствах использовались секретные послание icre sab. В памятнике посвященную Тоньюкуку повествуется (34-й строка) о посланном письме Капаган-каганом Апа-Таркану (т.е.Тоньюкуку) “icre sab” когда он находился в походе. По определению исследователя “icre sab” являлся “сообщение обозначающий государственную, военную тайну (Üser, 2012: 259).

Дж. Р. Хамилтон (Hamilton, 1998: 186) предлагает этимологию içgerü – “внутри сарая”, içgerülük – “специально для каганского сарая”. Предположительно, после XI в. титул içirgü ~ içürgü ~ iç-eri-gü теряет политический смысл (içki beg – “чиновник в каганском сарае”). Титул упоминаются в чагатайских текстах (Doerfer, 1967: 635).

По мнению турецкого исследователя А Усера в орхонских надписях слова с корнями ic и taş (ср.: icre, icreki, icik-, icgin-, icger-, taşra, taşdın, taşık-) все они связаны с политическими и дипломатическими терминологиями. **İcraki** -“специальный”, “имеющий отношение к каганскому сараю”; icik – “подлежать”, “стать зависимым”; “присоединиться”; “найти убежище”, “прячаться”; “находиться в убежище”; icgin – “тот же”, “такой же”; icger – “взять в послушание”, “сделать зависимым”; “сделать политически зависимым”, “аннексировать”; taş – “находиться вне”, “вне политического центра”, taşık – “восстание”, “поднимать восстание” (Üser, 2012: 259). Например, İç Oguz внутренние огузы, огузские племена находящийся в военно-политическом

олиимпе; Daş Oguz – внешние огузские племена, огузские племена находящийся вне центральной власти, т.е. полузависимые племена. Ср. Даш-Огуз, Туркменистан. Например, у кыргызов, *ичик* – утепленная одежда для кочевников. Кроме того, нельзя забывать родоплеменную группу кыргызов – Ичкилики, т.е. внутренние, центральные. По генеалогическим преданиям кыргызов РПГ Ичкилики по военными соображениями всегда находились в центре войск кыргызов, т.е. между РПГ Оң (правое крыло кыргызов) и РПГ Сол (левое крыло кыргызов).

Өге (Öge-Üge) – один из высших государственных титулов хунну, небесных тюрков, кыргызов, уйгуров, караханидов, волжских булгар, мадьяр. Титул особенно часто встречается в енисейских эпитафийных памятниках VI-X вв. Видимо, титул “өге” у енисейских кыргызов был один из высоких и важных государственно-политических титулов. E-26/1 (Ачура, Хакасия); E-45/1 (Көөжэлиг-Хову, Тува); E-45/3 (Көөжэлиг-Хову, Тува); E-49/2 (Бай-Булун II, Тува); E-53/1 (Элегест III, Тува) (Aydin, 2011: 18).

Носители титула “өге” в средневековом кыргызском обществе занимали высокие государственно-административные и военные должности, о чём свидетельствует эпитафийные памятники бассейна реки Енисей и Монголии. Например, мемориант Суджинской (Сүүжи-Давань, Монголия) надписи, т.е. высокопоставленный кыргызский государственный деятель носил несколько высших государственных титулов. Например, Бойла, Өге, Буйрук, Бага, Тархан. Мемориант сообщает, что “он кыргыз. Бойла - высокий судья, Өге-Буйрук, еще счастливый Бага–Тархан. Дальше пишется что, “слухи и распросы обо мне достигли до восхода и захода солнца” (Orhon-Enisey Teksteri, 1982: 191). Письменные памятники Тувы (Уюк-Тарлаг, E-1) и Бай-Булун II (E-49) в долине Улуг-Хема посвящены известному тутуку Эл-Тугану и Ынал-Өге Ак Баш Атыку, которые были представителями «народа шести багов (отделов)» (Malov, 1952: 11, 97; Vasilev, 1983:14; Novalig, 2016: 148-158).

Имеющий геройское имя мемориант Ак-Баш Атык в семидесяти лет принял титул Ынал-Өге, тем самым стал близким советником кыргызского кагана (Orhon-Enisey Teksteri, 1982: 194; Novalig, 2016: 149; Karatayev, 2021: 115). В рунических надписях Тувы (Кызыл-Чыраа II, E-44) и Кожээлиг-Хову (E-45) на правом берегу Улуг-Хема зафиксирована названия этнонима “кюмюл” (Vasilev, 1983: 31; Novalig, 2016: 149). Один из героев-мемориантов по имени Кюмюл-Өге утверждал что “в тридцать лет стал служащим в государстве, өге. В сорок лет от роду стал тутуком в государстве, возглавлял народ” (Orhon-Enisey Teksteri, 1982: 188-189; Novalig, 2016: 149).

В надписях Хербис-Баары присутствует любопытные факты, в котором сообщается о кыргызском Өге, погибшего в войне с *токуз-татарами*. Сообщается, что его отец также служил советником кагана (государства): (1) Я сумел вырастить трех моих сыновей. (3) Мое геройское имя – Күлүг Өге. Мой отец – бек народа, Ынал-Өге. (4) В двадцать семь лет ради моего народа, *токуз татар...* (Orhon-Enisey Teksteri, 1982: 197-198).

По этимологии и значении титула имеются разные точки зрения. В “Древнетюркском словаре” öga 1) мудрый, мудрец; 2) титул (DTS, 1969: 379); А.фон Габэн (Gabain, 1950: 322) этимологизирует термин как “слава”. Исследователь посчитала, в корне титула присутствует слова “хвала”, “хвалить” (Gabain, 1988: 51; Donuk, 1988: 54-55). И. В. Кормушин дает определение в значении: “один из высших сановников государства”, “первый министр”, “премьер-министр”, “канцлер” (Kormushin, 2008: 297). Г. Жиорфи (Gyorfy, 1960: 177) – “управляющий делами кагана, главы государства”, “высокопоставленный, влиятельный управленец”, Ж. Р. Хэмилтон (Hamilton, 1962: 159) – “губернатор”, “знаток”, Г. Дёрфер (Doerfer, 1967) и Дж. Клоссон (Clauson, 1972: 101a-b) – расшифровали как “советник” (Donuk, 1988: 55). По мнению Дж. Клоссона (Clauson, 1972: 101a-b) титул “öge” обозначала “высокопоставленного чиновника на ранге визира”.

По термину ögö Махмуд Кашгарский (XI в.) дал достаточно подробное семантическое толкование: “ögö (öga) прозвище того, кто является умным, зрелым и опытным в (различных) делах, (вышедшим) из народа и (стоящим) на степень ниже тегина (DLT, 1999: II: 57). Далее Махмуд Кашгарский привел это же слово в качестве примера как глагольные словообразование: ö- “обдумывать, осмысливать (что-либо)” + афф. – ga > öga – как выразился Махмуд Кашгарский: “звание присваиваемое очень умному и достойному (человеку)” (DLT, 1998: I: 9; Kormushin, 2008: 298). По определению И.В.Кормушина Махмуд Кашгарский, во-первых, показывает бесспорно тюркский характер слова öga, во-вторых, он четко указывает на его высокую иерархичность вслед за властью предрержащими беком или ханом и принцем-тегином, т.е. получается что-то вроде первого или главного министра в правительстве государства (Kormushin, 2008: 298; İbayev, 2013: 72-77).

В “Словаре” Махмуда Кашгарского (XI в) слово “өге” используется в значении прозвище данное человеку “пожилому и мудрому, опытному и испытанному выходцу из среды простого народа” (Kashkari, 2006: 156). В “Кутадгу Билик” Юсуфа

Баласагунского слово “өге” обозначает значения “очень умный, достойный советник” (Donuk, 1988: 55). В уйгурских буддийских текстах VIII в. термин “өге” читается как “руководитель государственного собрания”, т.е. “государственного совета” (DLT, 1998: I: 356; Donuk 1988: 55). В небольшом уйгурском государстве Турфан (Kan-chou, IX-X в.) данный термин обозначало должность мелького городского чиновника (Hamilton, 1962: 159). По некоторым данным титул “өге” также использовали северо-причерноморские мадьяры в VIII-IX вв.

По мнению Ф. Альтгейма титул, вероятно использовался в государстве европейских гуннов Атиллы. Титул “öge” фиксируется в форме Onegesios - On-iyi-z (On-üge-z) на греческом языке (Altheim, 1962: IV: 284; Donuk, 1988: 55-56). В среднекитайском языке титул “öge” звучала в форме Yü-yüeh. Кроме тюрков, титул использовали монголоязычные татары и кидане (китан). У монгол и киданей упоминаются титул Tarkan Öge (кит. Та-кан Yü-yüeh) (İzgi, 1989: 48).

В “Сиясет-намэ” сельджукского государственного деятеля Низам аль-Мулка (Nizam’ul-Mulk) во времена государства Саманидов упоминаются представитель власти “Тудун-өге” (Doerfer, 1964, II:157), один из правителей Караханидского государства Муса-Тегин также носил титул-прозвище “өге” (Yazıcı, 2011).

По мнению исследователей титул “өге” (öge-üge) известно с хуннского периода, и использовалось в государственной управленческой системе. В исторических документах государства Крорайна в Восточном Туркестане, относящихся к III-IV вв. н.э., встречается термин **ogu**, означавший высший пост в государственной администрации. Функции этого чиновника совпадала с функциями древнетюркского титула ögä, что позволило некоторым исследователям отождествить ogu с ögä (Kormushin, 1997: 298). Государство Крорайна по этническому составу было индийским, они долгое время находилось под контролем хуннов (сюнну), затем китайцев. Можно предполагать, что термин “ögü” тождественен титулу ögä, который, скорее всего, был заимствован из языка хуннов (Babayarov ve Kubatin, 2012: 52-54). В целом титулатура, должности и эпитеты дают данные об государственно-политическом устройстве государства средневековых кыргызов. Кроме того, титулы ичреки (İçreki) и өге (Öge) отражают слаженную систему государственного управления не только у кыргызов, и их соседей небесных тюрков (кок тюрки), уйгуров, карлуков, кидан, а также древних хунну (сюнну).

Литература / References

- Altheim, F. (1959-1962). *Geschidite der Hunnen*, I 1959, II 1960, III 1961, IV-V 1962. Berlin.
- Aydın, E. (2011). Yenisey Yazıtlarında geçen Ünvanlar ve Ünvan Niteleyicileri. *Belleten*, 2, 5-26.
- Babayarov, G. ve Kubatin, A. (2012). Drevnetyurkskiye Titulu v Epohu do Tyurkskogo Kaganata. *Vek Nauki i Obrazovaniya*. 7, 52-64.
- Clauson, G. (1959). *The Earliest Turkish Loan Words in Mongolian*, CAJ-, IV, 3.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Cumaganbetov, T.S. (2008). *Stanovleniye i Razvitiye Gosudarstvennosti u Drevnih Tyurkov (VI-VIII vv.)*. Unpublished Doctoral Thesis. Karaganda.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (DLT), (1998-1999). çev. Besim Atalay, I-II 1998, III-IV 1999. Ankara: TDK Yayınları.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung alterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen und Timuridenzeit*. Bd III: Türkische Elemente im Neupersischen. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde idari-askeri ünvan ve terimler*. İstanbul.
- Drevnetyurkskiy Slovar (DTS). (1969). Moskova-Leningrad: Nauka, 677.
- Drompp, M. R. (1999). Breaking the Orkhon Tradition: Kirghiz Adherence to the Yenisei Region after A. D. 840. *Journal of the American Oriental Society*. 119 (3), 390-403.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, çev. M. Akalın, Ankara: TDK Yayınları.
- Gabain, A.V. (1950). *Alttiirkishce Grammatik*. Leipzig.
- Gyorffy, Gy. (1960). *Die Rolle des "Buyruq" in der alttürkischen Gesellschaft*, Acı.Or. XI, Budapest.
- Hamilton, J.R. (1962). *Toguz-Oguz et On-Uygur*, JA, CCL, I.
- Hamilton, J.R. (1998). *Budacı İyi Ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası: Kalyanamkara ve Papamkara*, İstanbul: Simurg Yayınları.

- Hovalıg, U.T. (2016). Drevnetyurkskiye Runiçeskiye Nadpisi Tuvı: Problemi Datirovki i Etniçeskoj Prinadlejnosti. *Vestnik NGU. Seriya: İstoriya, Filologiya*. 15(5), 148-158.
- İbayev, N. (2013). Sravneniye Nekotoroy Etnografiçeskoj Leksiki İz “Divanyu Lyugat it-Tyurk” Mahmuda Kashkari s Etnografiçeskoj Leksikoy Azerbaydjanskogo Yazıka. *Filologiçeskiye Nauki. Voprosı Teorii i Praktiki*. 9-1 (27), 72-77.
- İzgi, Ö. (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-Tenin Uyqur Seyahatnamesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1995). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Karatayev, O.K. (2021). Funktsii Gosudarstvenno-Administrativnih i Voennih Titulov Eniseyskih Kirgızov: Tutuk, Sangın (Tuo-Tuok, Sanggun). *İzvestiya Natsional'noy Akademii Nauk Kirgızskoy Respubliki*. 1, 112-125.
- Karayev, O.K. (1994). *Vostoçniye Avtorı o Kirgızah*. Bişkek: İlim, 96.
- Kashkari, M. (2006). *Divanyu Lyugat it-Tyurk: v 4-h Tomah*, (R. Asker, Trans.) Baku: Ozan. (Original work published 1074).
- Klyaştorıny, S.G. (2006). *Pamyatniki Drevnetyurkskoj Pis'mennosti i Etnokul'turnaya İstoriya Tsentral'noy Azii*, SPb: Nauka, 591.
- Kormushin, İ.V. (1997). *Tyurkskiye Eniseyskiye Epitafii: Teksti i İssledovaniya*, Moskova: Nauka.
- Kormushin, İ.V. (2008). *Tyurkskiye Eniseyskiye Epitafii: Grammatika. Tekstologiya*, Moskova: Nauka.
- Malov, S.E. (1952). *Eniseyskaya Pis'mennost' Tyurkov. Teksti i Perevodı*. Moskova-Leningrad: İzdatel'stvo AN SSSR, 115.
- Malyavkin, A.G. (1974). *Materialı po İstorii Uygurov v IX-XII vv*. Novosibirsk: Nauka, 210.
- Menges, K.H. (1951). Altaic Elements in the Proto-Bulgarian Inscriptions. *Byzantion*, 21, 85-118.
- Orhon-Enisey Teksteri. (1982). Frunze: İlim, 245.
- Pulleyblank, E.G. (1991). *A Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver: UBC Press.
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tishin, V.V. (2015). *İstoriografiya Sotsial'noy İstorii Tyurkskogo Kaganata VII-VIII vv*. Unpublished Doctoral Thesis. Moskova.
- Tishin, V.V. (2018(a)). “Moy Rod Barsa...”: K Voprosu o Sotsial'noy Terminologii v Pamyatnikah Drevnetyurkskoj Runiçeskoj Pis'mennosti Eniseyskogo Basseyna. *Vestnik BNTs SO RAN. Nauçnyy Jurnal*. 1 (29), 110-120.

- Tishin, V.V. (2018(b)). Liçnaya Onomastika Eniseyskih Kırkızov IX v. (Po Kitayskim İstoçnikam i Pamyatnikam Drevnetyurkskoy Runiçeskoy Pis'mennosti Eniseyskogo Basseyna). *Voprosı Onomastiki*. 15(3), 171-189.
- Üser, H.Ş. (2012). Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler, *Bilig*. 60, 257-272.
- Vasilev, D. D. (1983). *Korpus Tyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov Basseyna Eniseya*. Leningrad: Nauka, 128.
- Vasyutin, S.A. (2016). *Vlast' i Sotsium v Koçevih İmperiyah Tsentral'noy Azii VI- Naçala XII vv.* Unpublished Doctoral Thesis. Ulan Ude.
- Yazıcı, T. (2011). Târih-i Beyhâki, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 40, 74-75.

Research Type: Research Article

Received: 22.11.2021

Accepted: 21.12.2021

THE IMPORTANCE OF DRONES IN MODERN WARFARE AND ARMED CONFLICTS

Prof. Dr. Valeri MODEBADZE¹

Abstract

This article analyzes the importance of drones in modern warfare and armed conflicts. It explains how states and non-state actors use drones for various purposes. The United States of America was the first country globally to use drones twenty years ago to eliminate dangerous terrorists. George W. Bush was the first president of USA who used drones for counterterrorism operations in different countries. Drones proved to be very effective tool during the war on terror. If USA used drones only as killing machines for the elimination of terrorists, Azerbaijan was the first country that used them for military purposes in the war against Armenia. The massive usage of drones by the armed forces first took place in the Nagorno-Karabakh conflict in 2020. This conflict often referred to as the "war of drones," demonstrated how effective drones could be in modern warfare if used wisely and rationally. This conflict has shown that even a small state can achieve total air supremacy in the conflict if it uses drones properly and effectively. After the Second Nagorno-Karabakh War, the number of states willing to purchase drones has increased considerably. However, it is also noteworthy that not only states are interested in drones, but also terrorist organizations and aggressive non-state actors. Many terrorist organizations have started to use drones in order to achieve their goals. One of the main challenges that faces states today is to develop effective defense mechanisms to neutralize and eliminate threats coming from drones quickly. The research question of this paper is: how did the usage of drones affected modern warfare and what are the advantages and disadvantages of the

¹ Prof. Dr., Saint Andrew the First-Called Georgian University of the Patriarchate of Georgia - Tbilisi/Georgia.
ORCID ID: 0000-0002-1232-4841, valerimodebadze@sangu.edu.ge

massive usage of drones? The main goal of this article is to find out positive and negative sides of the usage of drones in modern warfare. The aim of this article is also to find what threats to do the states face because of the massive usage of drones by the terrorist organizations.

Keywords: Unmanned aerial vehicles, drones, the usage of drones to fight terrorists, the usage of drones in armed conflicts, terrorist attacks, conflicts.

Introduction

Unmanned aerial vehicles and drones have been actively used in armed conflicts for the past twenty years. However, interest in drones in warfare has grown since Azerbaijan won a landslide victory against Armenia in the Second Nagorno-Karabakh War using Turkish and Jewish drones. During the Second Karabakh War, drones were used extensively and on a large scale for military purposes; that is why this war is known in history as the "War of the Drones" (ThePrint, 2020). During this war, the Azerbaijani side mainly used two types of drones the Turkish-made "Bayraktar" drone and the Israeli-made "Kamikaze" drone. Through these drones, Azerbaijan managed to gain a full air advantage and destroy the opposing side's armed forces and heavy equipment (Frank, 2021). Before the Second Karabakh War, the Azerbaijani government has purchased many unmanned aerial vehicles because of the financial resources obtained from oil and gas exports and has shown the world that it is quite possible to gain a dominant position even with the operational-tactical drones in the airspace and successfully wage a war.

After the Nagorno-Karabakh conflict, the demand for unmanned aerial vehicles in the world has increased considerably. The leaders of various countries have begun to buy drones en masse for military purposes.

The Usage of Drones in Counterterrorism Operations

For the first time in human history, drones were used when George W. Bush came to power in the United States and launched the war on terror. When George W. Bush declared war on terrorism, the use of drones for counterterrorism activities was not widespread. The main goal of the United States of America was to destroy only the high-ranking terrorists, so the scale of the counterterrorism operations was somewhat limited. However, the United States was the first country in the world to use drones on a broad scale for target killings to destroy members of Al Qaeda and various terrorists (Thomas O Falk, 2021) The first targeted attack on a terrorist by drone was carried out on the 7th of October 2001 and directed against Taliban leader Mullah Omar. Mullah Omar managed to escape and the first attempt to kill a terrorist with a drone did not succeed. (Walsh & Schulzke, 2018). Even though, it wasn't successful the first operation, it became useful for later operation against terrorist targets. The drones proved to be so successful in eliminating terrorists that the next president of the United States, Barack Obama, also used them actively against various

terrorist organizations. Unmanned aerial vehicles reached their peak in 2010 when attacks on various terrorist groups were carried out on a massive scale in Pakistan. A total of 122 attacks were carried out during that period. The United States government has also begun using drones two years later in Yemen, where they carried out a total of 41 attacks. Thus the United States used drones for counterterrorism operations in Pakistan, Yemen, Somalia, Afghanistan, and Libya. Moreover, in 2015, the Americans used a drone to eliminate a dangerous terrorist - Abu Nabil al-Anbari, the leader of the ISIL in Libya. The United States has purchased an airfield in Sicily specifically to conduct its counterterrorism operations in Libya using unmanned aerial vehicles (Walsh & Schulzke, 2018).

The Usage of Drones during Armed Conflicts and Wars

The number of countries that own operational-tactical drones is gradually increasing. As far as the production of unmanned aerial vehicles is concerned, especially China, Israel, and Turkey have made huge progress in the field over the last years. These countries massively produce drones and sell them all over the world. Recently, the Turkish-made drone - Bayraktar TB2 has gained massive popularity. The "Bayraktar" drones allowed the Azerbaijani Army to gain a significant advantage in the Karabakh war and destroy the military equipment of the Armenian Armed Forces.

After this war, the number of countries wishing to purchase Turkish unmanned aerial vehicles has increased considerably. For instance, various European countries such as Poland, Ukraine, Latvia, and Serbia have also shown interest in purchasing Turkish drones. Ukraine has recently started using Turkish-made drones, and thanks to Turkish "Bayraktars," it has successfully launched attacks against the separatist forces in Donetsk and Lugansk regions. Through Turkish unmanned aerial vehicles, Ukraine could destroy separatist military equipment in the Russian-occupied areas and gain air superiority against the separatists. In addition, the General Staff of the Ukrainian Armed Forces has stated that they had used unmanned aerial vehicles to force pro-Russian separatists to a ceasefire (The MoscowTimes, 2021).

Moreover, Ukraine has signed an agreement with Ankara on the joint production of unmanned aerial vehicles. Ukraine and Turkey plan to jointly manufacturing drones at one of the factories near the Ukrainian capital, Kyiv (Daily Sabah, 2021). This agreement has angered Russia. Russia has recently contacted and has close dialogue with Turkey in Syria, Libya, and Nagorno-

Karabakh. However, they support different sides in these conflicts, and their geopolitical goals and objectives often do not coincide. After implementing large-scale joint energy projects such as TurkStream and Akkuyu Nuclear Power Plant, Turkey and Russia, which were historically hostile to each other, have become so economically interdependent that, despite their different geopolitical interests, they still manage to find common ground and ease political tensions through negotiation and diplomacy (Reuters, 2021).

When Kremlin expressed concern over Ukraine's use of Turkish-made unmanned aerial vehicles and stated that drones could cause destabilization in eastern Ukraine, Turkish authorities immediately denied Moscow's allegations that Ankara was to blame for the situation. Turkish Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu stated that Turkey could not be held responsible for Ukraine's use of drones. After meeting with the Russian Foreign Minister at the G20 summit in Rome, Çavuşoğlu told reporters that if any country buys an unmanned aerial vehicle from Turkey, it is no longer considered a Turkish product. The state that uses it carries the full responsibility for its usage. Therefore, in his opinion, unmanned aerial vehicles may be made in Turkey. Still, after the purchase, it belongs to Ukraine, and therefore, Turkey cannot be blamed for Ukraine's use of operational-tactical unmanned aerial vehicles in military conflicts.

Furthermore, Çavuşoğlu stated that the Turkish military often encounters weapons made in different countries, including military equipment made in the Russian Federation, during its fight against terrorism. Still, they never blame Russia for this (Daily Sabah, 2021). He also called Ukraine to stop referring unmanned aerial vehicles as "Turkish" drones, as Turkey no longer owned them after their acquisition. Ukraine is now fully responsible for its use (Reuters, 2021).

Unmanned aerial vehicles have many advantages. Their popularity is growing day by day, especially in small countries: with the help of unmanned aerial vehicles, it is possible to reduce military spending significantly. Purchasing drones is especially advantageous for a small country that does not have a large military budget and cannot afford to buy expensive aircraft. Unmanned aerial vehicles reduce the cost of war and provide even a small country with the opportunity to gain air superiority during the war. Another strength of operational-tactical unmanned aerial vehicles is that the air defense systems find it extremely hard to detect them due to their small size. It is complicated to detect drones if the country does not have a modern and robust air defense system.

For example, during the Nagorno-Karabakh war, Armenia mainly used outdated Soviet-made air defense systems that could not detect the operational-tactical drones of the Azerbaijani Army, which gave Azerbaijan total air supremacy during the conflict.

Drones are, therefore, especially advantageous in asymmetric conflicts when the enemy does not possess anti-aircraft systems. One example is the anti-terrorist operation carried out by Turkey in northern Iraq, when drones killed large numbers of terrorists and the infrastructure of the Kurdistan Workers' Party was destroyed (Cancian, 2021).

The Usage of Drones by Terrorist Organizations

Drones are used not only by states in times of conflict but also by non-state actors. There is a great danger that terrorist organizations will also start using drones en masse to achieve their goals. Such an occurrence is the attack on India's military infrastructure in Kashmir province. On June 27, 2021, an unmanned aerial vehicle loaded with two explosives crashed into an Indian Air Force station. One explosive device damaged the roof of a military building, while another exploded in an open area. Two servicemen were slightly injured. This is the first time in the history of India that terrorists have used unmanned aerial vehicles to attack an Indian military facility. Although unmanned aerial vehicles were not able to do much damage to the Indian Army, the incident still raised the alarm around the world as even well-protected military facilities were vulnerable to drone attacks. India fears drone strikes could become a preferred choice for groups operating in Pakistan. The terrorist groups could launch massive drone strikes against India, further exacerbating the already complex political situation in Kashmir (Ramachandran, 2021).

Another example is related to the terrorist organization of Kurdistan Workers' Party (PKK). The PKK has recently used unmanned aerial vehicles against Turkey. For several years now, the Kurdistan Workers' Party (PKK) has been attacking various facilities in Turkey with drones. Moreover, the Kurdistan Workers' Party (PKK) uses quadcopters and large-scale drones to drop explosives and attack opponents (Cancian, 2021). Thus, it is quiet possible that various terrorist organizations may start massively purchasing and using drones to carry out terrorist attacks. Drones will be especially dangerous if terrorists start using them to destroy critical infrastructure.

In 2017, Christopher Ray, director of the U.S. Federal Bureau of Investigation (FBI), stated that unmanned aerial vehicles and drones pose a deadly threat to U.S. cities. He warned Congress

against various terrorist groups' interest in carrying out drone attacks in the United States. However, as he pointed out, drones are not expensive technology and can be freely purchased by state and non-state actors, including private companies and individuals. Neither the management nor the operation of an unmanned aerial vehicle is a challenging task, although it is quite challenging to monitor and destroy it.

Furthermore, buying drone parts is not a big problem. Assembling a drone is also a relatively simple and easy procedure. That is why it is quite possible that terrorist organizations may start mass production and manufacture of drones in the near future. If aggressive non-state actors acquire large numbers of drones, the world would face new challenges as the number of terrorist attacks and acts would increase dramatically.

One of the main challenges facing states today remains to be the development of defense mechanisms to neutralize such threats quickly. Unfortunately, many states are not ready to deal effectively with such a challenge yet. However, the threat is accurate, and if the defense mechanisms are not developed on time, it can cause significant financial and material damage to different countries in the future. Destroying unmanned aerial vehicles may be a simple procedure in conflict zones where the military has the resources and the potential to deal with such threats. Still, it is much more challenging to eliminate them in populated areas and peaceful areas where residents have no specific knowledge or experience of eliminating threats coming from drones.

Modern terrorist groups can easily modify consumer-level drones so that they can be used to launch large-scale attacks against a civilian population. For example, terrorists of the ISIL often use such drones to achieve their political goals and attack the enemy. Terrorists use drones not only to carry out terrorist attacks but also for surveillance and for propaganda purposes (Shajkovci & Kanunnikova, 2021). Therefore, unmanned aerial vehicles and drones are actively used by non-state organizations such as Hezbollah, Hamas, Al Qaeda, ISIL, etc. In the near future, the number of terrorist organizations that possess and use operational-tactical drones during conflicts may increase significantly.

Conclusion

Drones have become increasingly common during armed conflicts in recent decades, leading to fundamental changes in modern warfare tactics and strategy. The research revealed that drones

have become essential tools in modern combat and the use of unmanned aerial vehicles during a conflict can be financially advantageous for a small state with a limited military budget. Drones significantly reduce the cost of war and provide even a small country with the chance to gain an air superiority during an armed conflict. Another strength of operational-tactical unmanned aerial vehicles is that the air defense systems cannot detect them because of their small size. It is complicated to detect drones especially if the country uses old and outdated air defense systems. The Nagorno-Karabakh conflict demonstrated the effectiveness of drones during armed conflicts and wars.

Despite the above-mentioned positive effects of the usage of drones, there are also great risks associated with its extensive use. Not only states but also many non-state actors have started to use unmanned aerial vehicles. Particularly dangerous is the use of drones by aggressive non-state actors. They often use unmanned aerial vehicles in order to carry out terrorist acts. Terrorist organizations may soon develop capabilities to produce and manufacture drones. As terrorist organizations increasingly use drones to achieve their aggressive goals, states need to develop defense mechanisms and refine their security strategies to quickly and safely neutralize terrorist acts. Unfortunately, the vast majority of states are not ready to deal with such challenges and they have not developed any strategies how to eliminate such threats. Armed drones are deadly weapons and therefore, States have to make some effort to develop counter-drone systems and counter-drone capabilities in order to neutralize drone strikes and terrorist attacks on time and avoid civilian casualties.

References

- Cancian M. (2021). What's the Buzz About Drones? Evolutionary, not Revolutionary, Modern War Institute, Retrieved December 20, 2021 from <https://mwi.usma.edu/whats-the-buzz-about-drones-evolutionary-not-revolutionary/>
- Daily Sabah (2021). Turkey cannot be blamed for Ukrainian UAVs, Cavusoglu says, Retrieved December 20, 2021 from <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-cannot-be-blamed-for-ukrainian-uavs-cavusoglu-says>
- Frank C. S. (2021). Drones in hybrid warfare:Lessons from current battlefields, Hybrid CoE, Retrieved December 20, 2021 from https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2021/06/20210611_Hybrid_CoE_Working_Paper_10_Drones_in_hybrid_warfare_WEB.pdf
- Ramachandran S. (2021). Drone Attacks on Military Installation Rattle India's Security Establishment, the Diplomat, Retrieved December 20, 2021 from <https://thediplomat.com/2021/06/drone-attacks-on-military-installation-rattle-indias-security-establishment/>
- Reuters (2021). Don't blame us for Ukraine's use of Turkish drones -Turkish FM, Retrieved December 20, 2021 from <https://www.reuters.com/world/middle-east/dont-blame-us-ukraines-use-turkish-drones-turkish-fm-2021-10-31/>
- Shajkovci A. & Kanunnikova T. (2021). Drones in the Hands of Terrorists: What Happens Then? Retrieved December 20, 2021 from <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/interview/drones-in-the-hands-of-terrorists-what-happens-then/>
- The MoscowTimes (2021) Ukraine Destroys Pro-Russian Artillery in Its First Use of Turkish Drones, Retrieved December 20, 2021 from <https://www.themoscowtimes.com/2021/10/27/ukraine-destroys-pro-russian-artillery-in-its-first-use-of-turkish-drones-a75420>

The Print (2020). As IAF's Jammu airbase is hit, here's how drones redefined warfare between Azerbaijan & Armenia, [Video File]. Retrieved December 20, 2021 from https://www.youtube.com/watch?v=KDmDi_QN3kE

Thomas O F. (2021). How drones have added a new dynamic to conflicts, Al Jazeera, Retrieved December 20, 2021 from <https://www.aljazeera.com/news/2021/2/20/how-drones-have-added-a-new-dynamic-to-conflicts>

Walsh, J. I. & Schulzke M. (2018). Drones and Support for the Use of Force, Ann Arbor: University of Michigan Press, Retrieved December 20, 2021 from <https://library.oapen.org/bitstream/id/dbc17a3f-949f-4f0a-8b59-accbb273e97c/1004146.pdf>

Research Type: Research Article

Received: 15.11.2021

Accepted: 22.12.2021

SUFIS WHO CONTRIBUTED TO THE SPREAD OF SUFISM IN CENTRAL ASIA

Zhanbolat SAMBETOV¹

Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ²

Abstract:

The peoples of Turkestan, especially the nomadic Turks, became Muslims of their own free will, thanks to Sufism. It can be said that the religious scholars who grew up in the region played an important role in the spread of Sufism in Central Asia. Sufis such as Abdullah b. Mübarek (736-797), Fudayl b. İyâz (725-803), Hakîm et-Tirmizî (-893), Hasen et-Tirmizî (d. 932), Mehdi es-Seyyari el-Mervezi (875-953 or 956), İbrâhîm Kelâbâzî (-990), Yusuf Hemedânî (-1140), Muhammed el-Meyhenî (-1049), Abdülhâliq Gucdüvânî (-1179 or 1220) made great efforts to make Sufism or Islam permanent in the region. It can be understood from the “nisbes” of the sufis, cities such as Tirmiz, Merv were at the forefront education centers in the period when Islam began to spread in the region. In addition, Khorasan and Iran stand out as the regions where Sufism and Islam spread in Central Asia.

Keywords: Central Asia, Khorasan, sufism, Turks, Yusuf Hemedânî

¹ Ph.D (Candidate)., Süleyman Demirel University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies, Sociology of Religion, zhanbolat_kz@mail.ru, ORCID: 0000-0001-6940-2858

²Süleyman Demirel University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies, kemaleddintas@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8759-5147

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Başvuru: 15.11.2021
Kabul: 22.12.2021

ORTA ASYA'DA SÛFİLİĞİN YAYILMASINA KATKIDA BULUNAN MUTASAVVIFLAR

Zhanbolat SAMBETOV³

Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ⁴

Özet

Türkistan halkları, özellikle konargöçer Türkler sûfizm sayesinde kendi hür iradeleriyle Müslüman oldular. Orta Asya'da sûfizmin yayılmasında bölgede yetişen din alimlerinin önemli rol oynadığı söylenebilir. Abdullah b. Mübarek (736-797), Fudayl b. İyâz (725-803), Hakîm et-Tirmizî (ö. 893), Hasen et-Tirmizî (ö. 932), Mehdi es-Seyyari el-Mervezi (875-953-956), İbrâhîm Kelâbâzî (ö. 990), Yusuf Hemedânî (ö. 1140), Muhammed el-Meyhenî (ö. 1049), Abdülhâlik Gucdüvânî (ö. 1179 veya 1220) gibi sûfiler tasavvufun veya İslâmiyetin bölgede kalıcı olmasında büyük emek sarf ettiler. Tasavvuf erbabının nisbelerinden anlaşıldığı üzere Tirmiz, Merv gibi şehirler bölgede İslamiyetin yayılmaya başladığı devirde eğitim merkezleri olarak ön plandaydı. Ayrıca Horasan ve İran coğrafyası Orta Asya'da sûfizmin, dolayısıyla İslam'ın yayıldığı bölge olarak dikkat çekiyor.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, Horasan, sûfizm, Türkler, Yusuf Hemedânî

³ Dok. Öğr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi, zhanbolat_kz@mail.ru, ORCID: 0000-0001-6940-2858

⁴ Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, kemaleddintas@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8759-5147

Giriş

Bu makalede Orta Asya coğrafyasında sûfizmin yayılmasında ilk mutasavvıfların yeri ve önemi açıklanmaya çalışılacaktır. Türkistan’da İslamiyetin kalıcı olmasını söz konusu sûfilerin çalışmalarını hesaba katmadan anlatmak imkansızdır.

8-10. yüzyıl aralığında Orta Asya’daki sûfizmin tarihi konusunda pek fazla bilgiye sahip değiliz. Bölgede 11. yüzyıla kadar yerel ve küçük çapta sûfi merkezlerinin faaliyetleri söz konusudur. (Şodiyev, 1993: 83). Dolayısıyla Orta Asya’da sûfizmin yayılmasını sûfiler ve onların çalışmaları üzerinden açıklamaya çalışmak, daha mantıklıdır.

Bölgede daha sonraki yüzyılda İslam aydınlanması yaşandıysa, Güney Asya, İtil-Ural, Anadolu, Balkanlara kadarki coğrafyada İslâmiyetin yayılmasında Türkistanlıların katkısı söz konusuysa bunun zemininin oluşmasında Türkistan’a İslamiyeti yayan kimselerin, başka bir deyişle Orta Asya sûfizminin önemi büyüktür. Makalede ele almakta olduğumuz konu bu bağlamda önem arz ediyor.

Orta Asya’da faaliyet yürüten sûfilerin tarihine girmeden önce, sûfi kelimesinin taşıdığı anlam üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Hayrani Altıntaş (1986: 5), sûfi kelimesinin “sûf” yani yün kelimesinden gelmiş olabileceğini, sûfilerin yün elbise giydiklerini aktarır. Çünkü yünlü giymek peygamber ve sıddıkların âdeti; âbidlerin ise şîârıdır. (Affi, 1996: 37). Yün elbise giymenin kolay olmadığı, bedene rahatsızlık verdiği, ıslanınca ve kirlenince koktuğu şimdilerde çok fazla bilinmiyor. Belirtmelidir ki, sûfi kelimesi daha sonraki tarihlerde (Hicrî 2. yüzyılda) ortaya çıkmıştır. (Güngör, 2004: 54).

Sûfi kelimesine kısaca açıklık getirdikten sonra sûfiliğin ortaya çıkış tarihine de kısaca değinmekte fayda var. Mustafa Kara (Ts.: 8), sûfiliğin köklerinin Hz. Muhammed devrine kadar dayandığına dikkat çekmiş, bununla birlikte tasavvufun ayrı bir ilim ve yaşam tarzı şeklini almasının sonraki asırlarda meydana geldiğini ve bunda sûfilerin önemli rol oynadığını belirtmiştir.

Ünlü tarihçilerden Vladimir Barthold (1918: 59-60) ise sûfizmin ilham kaynaklarından birinin Hz. Hızır olduğunu belirtir. Gerçekten de sûfilik tarihinde Hz. Hızır’ın büyük rol oynadığı bize kadar ulaşan bilgi ve belgelerden anlaşılıyor.

Sûfiliğin tarih sahnesine çıkışında zûhd anlayışının önemi büyüktür. Zûhd hareketi Emevî devri boyunca sürmüştür. Abbâsî devrinde bu alanda eski mistik kültürlerle temasın

sağlanmasından sonra iki yüz yıl zarfında bir sentez meydana geldi. Bu sentezin bünyesinde *Kur'an*'dan ayetler de, sahabelerin yeniden yorumlanan hayatları da vardı. Asr-ı Saadet devrine dayandırılarak meşrûiyeti oluşturulan bu sentez yavaştan bir akıma dönüştü. (Ocak, 2013: 172-174). Sûfizm gelişirken, bazı konularda İslâm kurallarına aykırılığa kaçan durumlar da sıklıkla yaşanmıştır. İl'şat Nasırov (2009: 197-198), bunu zûhd (çilecilik) hareketine bağlıyor.

Tacikistanlı bilim adamı, sûfizm üzerine uzman Karamatullo Olimov (1993: 29), bilim dünyasında sûfliğin ortaya çıkışıyla ilgili beş ayrı görüşün olduğunu belirtiyor. Birinci görüşe göre, sûflik *Kur'an* ve şeriattan çıkmıştır. İkinci görüşe göre, tasavvufun temelinde eski Hind öğretisi, Budizm yatıyor. Üçüncü gruba göre, sûfliğin temelinde Hristiyanlık, Neoplatonizm vardır. Dördüncü görüşe göre, bunun temelinde Zerdüştlük, Mani öğretisi mevcuttur. Beşinci grup ise bütün sayılanların tasavvufun temelini oluşturduğunu düşünüyorlar. Bu sınıflandırmanın öncelikli olarak Batı'da şekillendirildiği belirtilmelidir.

Ahmet Yaşar Ocak (2013: 174-175)'ın tespitine göre, gerçek anlamda ilk mutasavvıflar diyebileceğimiz, tasavvuf akımının ilk temsilcileri 9. yüzyılda ortaya çıktılar. Mâ'rûf-i Kerhi (ö. 815), Zünnün-i Mısri (ö. 860), Seriyi-i Sakati (ö. 865), Beyazıt Bistami (ö. 874), Cüneyt Bağdadi (ö. 910), Hallâc Mansur (ö. 922) ve başkalar ilk mutasavvıflardır. Altıntaş (1986: 4) ise, sûfi namıyla ilk adlandırılan kişinin⁵ Ebû Hâşim al-Kûfi (ö.767) olduğunu belirtir. 9. yüzyıl İslâm'ın ana mezheplerinin belirginleştiği dönem olarak da önem arz ediyor.

Hicrî 3-5. asırlarda yaşayan sûfilere “ilk Sûfiler” deniliyor. İlk Sûfileri tasarruf tarihinin klasikleri diyen Süleyman Uludağ (1977: 20-21) şöyle demektedir: “Tasavvuf hamurunu yoğuran, yeni bir şekle sokan, prensiplerini ortaya koyan, müstakil bir branş haline getiren ve bu konuda ilk defa eserler yazan bunlar olmuştur.” Sûfliğin ayrı bir İslâmî bilim dalı, milyonlarca insanın tebliği ettiği değer olmasında bu ilk mutasavvıfların emeği paha biçilmezdir.

Tasavvuf 9. yüzyılda sûfilerin yaptığı sohbetler ve yazdıkları eserlerde kendini göstermiştir.⁶ Örneğin, Abdullah b. Mübarek'in *Kitabü'z Zûhd* bu dönemde kaleme alınmıştır. (Kara, Ts.: 20). Muhâsibî Basrî'nin (781-857) de *er-Riâye li-Hukukillah* adlı eseri sistematik sûfi düşüncenin yazılı ilk belgesidir. (Filiz, 2010: 11). Altıntaş (1986: 67) da, onun söz konusu eserinin tasavvuf düşüncesindeki kıymetine dikkat çekmiştir.

⁵ Hicri 3-5. asırlarda yaşayan ve literatürde ilk sûfiler olarak bilinen kimselerin isimleri hakkında ayrıca bkz: (Uludağ, 1977: 20-22).

⁶ Tasavvuf eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: (Cebecioglu, 2010).

9. yüzyılda Cüneydiye, Harraziye gibi ilk tasavvuf mektepleri ortaya çıkmıştır. (Kara, Ts.: 20). Yeme, uyuma ve konuşmanın az olması, inzivâya çekilde, abdestsiz gezmeme, kalbi mâsivâ ile meşgul etmeme, sürekli zikretme ve kalbi şeyhe adama bunların ana prensipleriydi. (Uludağ, 1993: 125).

Tasavvufun anlaşılabilir olmasında Ebû Nasır Serrâc, Kelâbâzî, Kuşeyrî, Hucvirî, Sülemî, Herevî gibi alimlerin emeği büyüktür. Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî tasavvufun İslâm dünyasında yaygın hale gelmesinde önemli rol oynamıştır. O, sûfilik konusunda soru işaretlerinin giderilmesini sağlamıştır. (Kara, Ts.: 21). Güngör (2004: 66), Gazzâlî'nin bu konudaki emeğini, Sünni Müslümanlık ile sûfi hareketi arasındaki bağlantının korunması, sûfliğin İslâm dışı bir istikamete kaymasını önleme şeklinde açıklıyor. Gazzâlî, Sünni Müslümanlık ile sûfi hareketinin bir olduğunu ortaya koymuştur.

Erol Güngör'ün (2004: 157) tespitine göre, tasavvuf 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın ve sistemli bir hareket halini almış, 14. yüzyıl ortasına kadar hem eliti hem kitleleri yakından ilgilendiren bir düşünce ve hayat nizâmı halinde devam etmiş, 15. yüzyıldan itibaren kurulu düzenin bir parçası olmuştur. İl'şat Nasırov (2009: 464), dünyevi şeyleri inkâr eden zûhd harekâtından sonra sûfîzmin 9-10. yüzyıldan başlamak üzere önce "sarhoşluk", daha sonra "ayıklık" devirleri geçirerek oluşup kurumsallaştığını, nihayetinde de sûfi felsefesinin ortaya çıktığını belirtmektedir. Mustafa Kara'nın (1995: 177, 179) tespitine göre ise, 12. yüzyıl, tasavvufî konuların enine-boyuna tartışıldığı, hak mı batıl mı, sünnî mi gayr-i sünnî mi sorularına ısrarlı bir şekilde cevap arandığı bir yüzyıldır. 13. yüzyılda ise tasavvufun oluşma safhası tamamlanmış, kurumlaşma dönemine girilmiş, bir sonraki merhale olan yaygınlaşmaya sıra gelmiştir.

Mutasavvıflar lüks ve şatafatın yanında, din meselelerini sadece akılcılıkla açıklamaya çalışanlara da karşı idiler. (Kara, Ts.: 8). Mutavavvıflar birbirlerinden çok farklı olduğundan, zamanla çeşitli ekoller ortaya çıktı. (Afifi, 1996: 74).

Özetleyecek olursak, sûfliğin tarih sahnesine çıkışı 9. yüzyılda meydana gelmiştir. Onun meydana gelmesinde çeşitli iç ve dış nedenler önemli rol oynamıştır. Sûfilik İslâm dünyasının geniş coğrafyasında yayıldığından yerine göre farklılık arz etmiştir. Konu üzerine yapılan çalışmalar, İslâm bilimleri arasındaki çizgilerin belirginleşmesi sûfliğin müstakil bir kol olarak gelişmesine zemin hazırlamıştır. Öte yandan, sûfilerin toplumun sosyo-ekonomik, psikolojik ve sınıfsal durumuna bakış açıları da belirginleşmeye başlamıştır.

ORTA ASYALI İLK SÛFİLER

Abdullah b. Mübarek (736-797)

Prof. Dr. Necdet Tosun (2012: 493-494), erken dönem Orta Asya sûfileri konusunda Merv'de dünyaya gelen Abdullah b. Mübarek (736-797)'in hadisçi, zâhid ve mutasavvuf olduğunu, doğduğu şehirde iki tekke açtığı ve bunlar vasıtasıyla ahaliyi irşâd ettiğini bildirir. Raşit Küçük (1988: 123) Abdullah b. Mübarek'in *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'ik* adlı eserinde zühdün, dünya ile ilişkiyi kesmek değil, dünyaya ait şeylere bağlanmamak olduğunu yazdığına dikkat çekmiştir.

Fudayl b. İyâz (725-803)

Vladimir Barthold (1927: 58), o devirde yaşayan Türkistanlı sûfiler arasında Fudayl b. İyâz (725-803) ismini zikretmekte ve onun eskiden Merv çevresinde eşkıyalık ettiğinden bahsetmektedir. İyâz'ın tasavvuf anlayışında ilâhî inâyet ve ihsan kavramları ön plandadır. Ona göre, hakîmler âlimlerden üstün derecededir ve peygamberlerin kalıçlarıdır. (Türer, 1996: 208-209). Bu devirde bölgede bulunan sûfilerin hareketli yaşam tarzı benimsedikleri, çeşitli yerlere geçerek halkı İslâm'a davet ettikleri biliniyor. (Şodiyev, 1993: 88).

Hakîm et-Tirmizî (ö. 893)

Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Fazl el-Verrâk el-Hakîm et-Tirmizî (ö. 893) Tirmizli ilk tasavvuf müelliflerdendir. Daha çok Belh'te ikamet etmiş olan Verrâk Tirmiz'de vefat etmiştir. Tirmizî Ahmed b. Hadraveyh, Ebû Ali el-Cûzcânî ve Ebû Saîd el-Harrâz ile görüşmüştür. *es-Sevâdü'l-a'zam*'ın müellifi Hakîm es-Semerkindî⁷ onun öğrencisidir. Verrâk'ın fikirlerinin şekillenmesinde Hakîm et-Tirmizî'nin önemli etkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Verrâk'ın *Risâle fi'l-hikme ve't-tasavvuf* adlı eseri mevcuttur. Eski kaynaklarda zikredilmeyen *Kitâbü'l-Âlim ve'l-müte'allim* de ona nisbet edilmektedir. (Çift, 2013: 58-59).

Hasen et-Tirmizî (ö. 932)

Bir başka büyük mutasavvıf Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasen et-Tirmizî (ö. 932)⁸ muhtemelen 9. yüzyılın başlarında doğdu. Gençken Ahmed b. Hadraveyh, Yahyâ b. Muâz er-Râzî ve Ebû Türâb en-Nahşebî gibi büyük mutasavvıfların sohbetlerini dinleme

⁷ Ebû Kasım b. İshak b. Muhammed Hakim Semerkandî hakkında ayrıca bkz: (Can, 1997: 193-194).

⁸ Barthold, Tirmizî'nin ölüm tarihini 869 olarak vermiştir. (1927, s. 57). Tirmizî ve onun eserleri hakkında ayrıca bkz: (Çift, 2010, s. 23-53).

imkânı buldu. (Bereke, 1997: 197). Ahmet Hızır olarak da bilinen Tirmizî şimdilerde olmayan Hakîmi tarikatının kurucusudur. Muhammed b. Ali et-Tirmizî Hz. Hızır'ı kendisinin hocası olarak bilir, kendi yazdıkları eserlerini Amu Derya'ya atarak onların Hz. Hızır'a ulaşmasını istemiş. (Bartold, 1918: 60; Bartold, 1927: 57). Tirmizî, ikinci tabaka sûfilerdendir ve kaynaklarda onun şeyhleri hakkında bilgi bulunmuyor. Onun kendinden sonraki sûfiler üzerinde uzun soluklu etkisi söz konusudur. Tirmizî'nin takipçileri Hakîmiye olarak biliniyor. (Uyar, 2018: 212-213).

Mehdi es-Seyyari el-Mervezi (875-953-956)

Sûfizm tarihçisi Cullabî (11. yüzyıl) 12 sûfi tarikatının isimlerini yazarken, bunlardan Orta Asya kökenli olan Seyyari tarikatına dikkat çekmiştir. Ebû'l-Abbâs Kasım b. Mehdi es-Seyyari el-Mervezi, Reşat Öngören'e (2009: 39) göre 875 veya 876 yılında Merv şehrinde doğmuştur. Ebû Abbas Seyyari'nin (ö. 953-956) Merv yakınlarındaki Nesa şehrinde iki cemaati vardı. Cullabî, Seyyari öğretilerinin ilk şeklini korumayı başardığına dikkat çekmiştir. (Bartold, 1927: 58). Seyyari'nin hocası aslen Ferganeli olan Ebû Bekir Vasiti'dir. Seyyari cem ve tefrika anlayışına dayalı kendi tasavvuf cereyanını ortaya çıkarmıştır.⁹ Seyyari'nin ölümünden sonra türbesinin ziyaret edilen mekana dönüştüğünden yola çıkarak onun hayattayken önemli bir sûfi olduğunu söyleyebiliriz. (Şodiyev, 1993: 85).

Orta Asya sûfizmi Horasan'dan özellikle de Nişapur'daki mutasavvıflardan etkilenmiştir. Horasan sûfileri 10. yüzyıldan itibaren sûfizmin içini dolduracak eserler yazmaya başlamışlardır. Abdurrahman Sullami, Abdülkerim Kuşeyrî, Ebûseyit Ebûlhayır, Abbadi, daha sonraları Attar, Abdurahman Cami gibi sûfiler kendi eserlerini bıraktılar. (Olimov, 1993: 68-69). Orta Asya sûfizmi bunların eserlerinden beslendi. İranlı bilim adamı Sanan Mehdi'nin (2007: 152) belirttiği gibi, "Bu öğretinin (Horasan sûfizmi) mistik yapısı, geçmişi Aristoteles ve Gnostisizm'e dayanan yeni bir düşünce türünün geniş ve sağlam bir biçimidir; *Kur'an*'da verilen içsel ve gizli mesajların açığa çıkarılmasını bu mantıksal form mümkün kılmıştır."

İbrâhîm Kelâbâzî (ö. 990)

Horasan'dan etkilenen Orta Asya sûfizmin aynı yüzyılda kendisi de eserler vermeye başlamıştır. Buharalı İbrahim Kelâbâzî 10. yüzyılda *et-Ta'arruf* adlı sûfizm üzerine kendi eserini yazıp bırakmıştır. Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî (ö. 990) sûfi, fıkıh ve hadisçidir. Nisbesi Gulâbâdî idi. *et-Ta'arruf li-*

⁹ Seyyari tarikatı hakkında ayrıca bkz: (Öngören, 2009: 39-40).

mezhebi ehli't-tasavvuf, konuyla ilgili erken devirde yazılmış çalışmalardan biridir. (Uludağ, 2002: 192). Arapça olarak yazılan *Et-Târruf* eserini Kelâbâzî'nin Mustamalli adlı öğrencisi Farsça-Darice olarak 4 cilt hacminde yorumlayarak bölge halkına eserin anlaşılır olmasını sağlamıştır. (Olimov, 1993: 53-54).

O devirde sûfizm üzerine kaleme alınan *et-Ta'arruf*, *Risale*, *Sufiname*, *Keyf-el-Mahcub* gibi eserler, sûfizmi yalancı sûfilerden ve onların öğretilerinden korumak için yazılmıştır. (Olimov, 1993: 54).

Ünlü tarihçi Fuat Köprülü (1976: 18), Horasan'dan Türkistan içlerine sûfizmin yayılmasında, Türkistanlı Türklerin Horasan'a gidip tasavvufu öğrenmesinin etkili olduğunu, Ebû Sa'id Ebû'l-Hayr'ın saygıda kusur etmediği Muhammed Ma'suk Tûsî ve Emir 'Ali 'Abu'nun Türk olduklarını yazar. Türk sûfilerin mevcudiyetine dikkat çeken Köprülü (1976: 18), bunlar sayesinde Türklerde sûfiliğin yavaştan kuvvetlendiğini, Semerkand, Buhara gibi ünlü İslâm merkezlerinden içeriye yayıldığını, kendini dine atamış dervişler vasıtasıyla göçebe Türkler arasına yeni akidelerin götürüldüğünü vurgulamıştır.

Orta Asya'nın ilk Müslüman devleti olan Karahanlılar Hanedanlığı'nda da tasavvuf önemli bir konumdaydı. "Samânî Ebû Nasr vasıtasıyla Müslüman olması nedeni ile, Türk Hakanlığı hakan ailesi manevî olarak Mutasavvıf Sâmanî ailesine bağlılığını sonuna kadar devam ettirmiştir. Bu durum, ülkenin tamamında tasavvufun alabildiğine gelişmesine zemin hazırlamıştır." (Hunhan, 2012: 1621).

Yusuf Hemedânî (ö. 1140)

Bölge sûfizminin ikinci dönemi olarak sayılabilecek 11-12. yüzyılda sûfilik şehrin fakir kesimi ve zanaatkarları arasında Yusuf Hemedânî'nin (ö. 1140) öğretileri sayesinde yayılmıştır. (Şodiyev, 1993: 88). Yusuf Hemedânî Orta Asya'nın İslâmlaşmasında önemli rol oynamıştır. Yusuf Hemedânî hayattayken kendi mürit veya halifelerini yetiştirmiştir. Asrı sadetin dört halifesi gibi Hemedânî'nin de dört halifesi Türkistan insanının gönlünü fethetmiştir. Türkistanlı bu dervişler şunlardır: 1. Abdullah Berkî 2. Hasan Andakî 3. Abdülhâlik Gocdûvânî ve 4. Ahmed Yesevî. (Kara, 2001: 10-11). Sanan Mehdi (2007: 153) Hemedânî'nin dört halifesini sayarken Kara'dan farklı olarak Hasan Andakî yerine Ebû Muhammed Buhari'yi zikrediyor. Hemedânî'nin müridlerinden 700 tanesinin veli makamına ulaştığı rivayet edilir. (Şodiyev, 1993: 90). Bölgedeki Türklerin İslâm'ı kabulü konusunda Hemedânî'nin emeği büyüktür. Süleyman Bakirgani, Seyit Ata, Necmeddin Kübra, Şeyh Antaur gibi sûfiler Hemedânî'nin Türkler arasında dini yayan talebeleridir. (Şodiyev, 1993: 90).

Muhammed el-Meyhenî (ö. 1049)

Bölgede sûfilîğin yaygınlaşmasına emeği bulunan bir başka âlim, Ebû Saîd Fazlullâh b. Ebi'l-Hayr Ahmed b. Muhammed el-Meyhenî (ö. 1049)'dir. Aslen Horasanlı olan Meyhenî, tekke yol yordamını düzenlemiştir. Meyhenî, 967 yılının 7 Aralık tarihinde Serahs ile Ebîverd arasındaki Havran bölgesinde Meyhene (Mehne) kasabasında doğdu. Farsça eserler kaleme almıştır. Sûfilik tarihinde yedi sultandan biri olarak bilinir. Ebû Saîd gençlerle semâ yapmak, *Kur'an* ve hadis yerine şiir ve ilâhi okumakla suçlanmıştır. (Yazıcı, 1994: 220-221).

Orta Asya sûfizminin üçüncü dönemi 13. yüzyılda başlamıştır ve bu dönemin özelliği olarak bölgede Yesevî, Kübravî, Nakşibandî gibi tarikatlar ortaya çıkmaya ve şehir dışına çıkarak yarı göçebe ve göçebe halk arasında da yaygınlaşmıştır. (Şodiyev, 1993: 88-89). Bu yayılma halk tabanı ile sınırlı kalmamıştır. İlerleyen dönemde yönetici kesim de buna rağbet göstermiştir. Karahanlılar, Selçuklular gibi devletin yöneticileri sadık Müslüman olmuş, şeyhler ve sûfilere büyük saygı göstermişlerdir. (Baş, 2017: 163). Bu konuda örnek vermek gerekirse, “Batı Türk hakanlığı hakanı Arslan Han Muhammed b. Süleymân (1102-1130), Sâmanî Nemedpûş lakaplı mutasavvıf Şeyh Hasan b. Yûsuf el-Buhârî'ye manen bağlı olup, ona “baba” diye hitap ederdi.” (Huncan, 2012: 1621).

Abdülhâlik Gucdüvânî (ö. 1179 veya 1220)

Bu dönemin önemli simalarından biri olarak Abdülhâlik Gucdüvânî (ö. 1179 veya 1220) gösterilebilir. Gucdüvânî, Türkistan tasavvufunun gelişmesinde önemli rolü bulunan Hâcegân silsilesinin kurucusudur. Buhara'nın Gucdüvân veya Gicdüvân köyünde dünyaya geldi. (Algar, 1996: 169; Tosun, 2012: 503). Gucdüvânî'nin hocaları arasında Hz. Hızır, ünlü Yûsuf el-Hemedânî vardır. Gucdüvânî Hemedânî Buhara'dan ayrıldıktan sonra köyüne döndü. Burada inzivaya çekildi. İnzivâ müddeti boyunca gösterdiği bazı kerametler sayesinde uzak yerlerde de meşhur oldu. (Algar, 1996: 170). Hâcegân tarikatı Buhara bölgesinde yüksek sesle icra edilen zikri bidat sayan ulemaya muhalif olmamak için sessiz zikre yönelmiş ve bunu tarikatın esası yapmıştır. (Tosun, 2012: 504).

Sonuç

Özetleyecek olursak, Orta Asya'da sûfizmin gelişmesi ana hatlarıyla 3 döneme ayrılabilir. 9-10. yüzyılı kapsayan ilk dönemde bölgede sûfiler görülmeye, onların hücre, hanakeleri ortaya çıkmaya, sûfizm üzerine eserler neşredilmeye başlamıştır, 11-12. yüzyılı kapsayan ikinci dönemde sûfizm daha çok yerleşik ahali arasında yayılmıştır. Horasan sûfizminin ve Hemedânî okulunun bölgeye etkisi bu dönemde açıkça görülüyor. 13. yüzyıldan

itibaren sūfizmin bölgede gelişme dönemi, tarikatların faaliyetlerini yürüttüğü dönem başlamıştır. Orta Asya'da sūfizmin yayılmasında sırasıyla bölgedeki Merv, Tirmiz, Buhara şehirlerinin önemli rol oynadığı söylenebilir.

Abdullah b. Mübarek (736-797), Fudayl b. İyâz (725-803), Hakîm et-Tirmizî (ö. 893), Hasen et-Tirmizî (ö. 932), Mehdi es-Seyyari el-Mervezi (875-953-956), İbrâhîm Kelâbâzî (ö. 990), Yusuf Hemedânî (ö. 1140), Muhammed el-Meyhenî (ö. 1049), Abdülhâlik Gucdüvânî (ö. 1179 veya 1220) gibi sūfiler tasarrufun veya İslâmiyetin bölgede kalıcı olmasında büyük emek sarf ettiler. Hoca Ahmet Yesevî ise bunların en etkini olup, onun sūfiliği yayma faaliyetleri ayrı bir çalışmanın konusudur.

Kaynakça

- Affî, Ebû'l-Alâ (1996). *Tasavvuf: İslâm'da Manevi Devrim*, Çev. H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün, İstanbul.
- Algar, H. (1996). Gucdüvânî, Abdülhâlik. *İslâm Ansiklopedisi*, 14, 169-171.
- Altıntaş, H. (1985). *Tasavvuf Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Bartold, V.V. (1918). *İslam*, Petrograd: Ogni.
- Bartold, V. V. (1927). *İstoriya Kulturnoy Jizni Turkestana*, Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Bereke, A. A. (1997). Hakîm et-Tirmizî. *İslâm Ansiklopedisi*, 15, 196-199.
- Can, M. (1997). Hakîm es-Semerkindî. *İslâm Ansiklopedisi*, 15, 193-194.
- Cebecioğlu, E. (2010). *Tasavvuf Klasikleri*, Ankara: Erkam Matbaacılık.
- Çift, S. (2013). Verrâk, Ebû Bekir. *İslâm Ansiklopedisi*, 43, 58-59.
- Filiz, S. (2010). Er-Riâye li-Hukûkillah. Haris b. Esed el-Muhasibî. *Tasavvuf Klasikleri*, Ankara: Erkam Matbaacılık. 7-22.
- Güngör, E. (2004). *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, 8. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hunkan, Ö. S. (2012). X-XIII. Yüzyıllarda Orta Asya'da Türkler ve İslam (Numizmatik Veriler ve İslam Kaynaklarına Göre). 38. *İCANAS*, 10-15 Eylül 2007, Ankara: ADTYK Yayınları. 1615-1630.

- Kara, M. (2001). Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 10 (1), 9-32.
- Kara, M. (Ts.). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.
- Küçük, R. (1988). Abdullah b. Mübârek. *İslâm Ansiklopedisi*, 1, 122-124.
- Mehti, S. (2007). Put' Yasavi i Ego Rol' v Razvitii İslama v Tsentral'noy Azii. *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 23, 150-159.
- Nasırov, İ. (2009). *Osnovaniya İslamskogo Mistitsizma (Genezis i Evolyutsiya)*, Moskova: Yazıki Slavyanskikh Kul'tur.
- Ocak, A. Y. (2013). *Türkler, Türkiye ve İslam. Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, 13. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Olimov, K. (1993). *Horasanskiy Sufizm (Opıt İstoriko-Filosofskogo Analiza)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Tacikistan İlimler Akademisi, Duşanbe.
- Öngören, R. (2009). Seyyârî. *İslâm Ansiklopedisi*, 37, 39-40.
- Şodiyev, R. (1993). *Sufizm v Duhovnoy Jizni Narodov Sredney Azii (IX-XIII vv.)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). A. Navoi Semerkand Devlet Üniversitesi, Samarkand.
- Tosun, N. (2012). Orta Asya'da Tasavvuf. *Orta Asya'da İslâm: Temsilden Fobiye*, 1, Editör: Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları. 491-550.
- Türer, O. (1996). Fudayl b. İyâz. *İslâm Ansiklopedisi*, 13, 208-209.
- Uludağ, S. (2002). Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *İslâm Ansiklopedisi*, 25, 192-193.
- Uludağ, S. (1977). Tasavvuf ve Eser Hakkında. *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, 1. Baskı, İstanbul: Dergâh Yay., Dergâh Yayınları. 7-30.
- Uyar, M. (2018). Hakîm et-Tirmizî'nin 'Risâletü Keyfiyeti's-Sülûk ilâ Rabbi'l-Âlemîn' Adlı Eserinde Bireysel Bir Çaba Olarak Uzlet, Halvet ve Keşf Süreci. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45, 209-242.
- Yazıcı, T. (1994). Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr. *İslâm Ansiklopedisi*, 10, 220-222.

Research Type: Research Article

Received: 15.12.2021

Accepted: 20.12.2021

PSYCHOLOGICAL ADAPTATION TO CHRONIC SOMATIC DISEASE: ASPECTS OF COPING

Assoc. Prof. Abrosimov Ilia Nikolaevich¹

Abstract

The article describes the results of the empirical study that indicates the relationship between coping behavior of a patient in a chronic disease with other indicators and predictors of the effectiveness of adaptation to the disease. It was found that such parameters as the understanding of the course of the disease, the identification of its symptoms and the assessment of negative consequences are decisive in the choice of more adaptive coping strategies in the conditions of the disease, such as "Optimism", "Hope" and "Problem solving planning". These behavioral strategies help patients achieve better treatment outcomes rather than avoidance and distancing strategies. These strategies help patients get rid of intense unpleasant emotions, but they do not help in solving problems, which is fundamental in the conditions of illness. At the same time, certain combinations of perception of the disease and coping with it also determine the indicators of adherence to treatment and quality of life. Patients who are optimistic about their condition and plan their further treatment are more committed, but have a lower emotional background. Patients choosing avoidant stress management experience less negative emotions but are less effective in treatment.

Keywords: coping behavior, coping with illness behavior, adaptation to chronic illness, somatic disease, cystic fibrosis.

¹ PhD in Psychology, Associate Professor of Clinical Psychology, Senior Researcher A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry

INTRODUCTION

The analysis of models of behavior change about to health and risky behavior allows to conditionally consider the activity of an individual in relation to his health as: 1) having certain stages of transition from pathology to normal functioning (Charmaz, & Rosenfeld, 2009); 2) moving individual to along the axis of the disease-health continuum (Meyer et al., 1985); 3) the result or an important component of the process of self-regulation of the individual in the conditions of the disease (Nikolaeva, 2009). Exactly it is the description of the mechanisms of self-regulation that is not limited to the stages of readiness and the strength of the person's intention to change behavior, but considers the active use of strategies by the person to overcome the undesirable state (Helgeson, & Zajdel, 2017). Within this approach, the authors increasingly consider such constructs as the perception of the disease (Sirota, et al., 2014), the internal picture of the disease and treatment (Yaltonsky, & Abrosimov, 2014), compliance, the patient's quality of life in their relation to the indicators of his coping resources and coping strategies (Yaltonsky, et al., 2014).

The relevance of this study is due to a significant increase in the practical and theoretical developments of modern clinical psychology in the field of personal adaptation to the available disease, emphasizing the importance of healthy and health-conscious patient behavior for improving the efficiency of his treatment and rehabilitation processes (Pfeffer, et al., 2003).

MATERIALS AND METHODS

In this study took part 80 patients with cystic fibrosis (cipher in ICD-10 E84.0) of male (n=35) and female (n=45) sex, undergoing planned inpatient (n=60) and out-patient (n=20) treatment, aged from 18 to 28 years (average age - 23.7 ± 4.8 years). The course of the disease was characterized by a diffuse severe symptomatic picture (impaired respiratory and digestive functions), which manifested in early childhood and caused a high probability of death. The clinical base of the study was the cystic fibrosis laboratory of the Research Institute of Pulmonology (Russian Federation, Moscow).

When examining patients, the following psychodiagnostic methods were used:

1. "A brief questionnaire of the perception of the disease" (Yaltonsky, et al., 2017).
2. The questionnaire "The personal meaning of the disease" (based on the classification of Z. Lipowski (Lipowski, 1985).

3. Questionnaire of emotional response to the disease (Yaltonsky, et al., 2017).
4. Questionnaire "Adherence to treatment for cystic fibrosis" (Masterson, 2007).
5. Quality of life questionnaire (SF-36 Health Status Survey, Ware J.E., et al., 1993).
6. Method for the psychological diagnostics of coping with stressful and problem situations for the individual (Ababkov et al., 2010).
7. The questionnaire "Coping behavior in cystic fibrosis" (Abbot, 2001).

The SPSS statistical data processing software package was used (v.24, 2017)

RESULTS

The use of the methods of factor and cluster analysis of data obtained in the study of coping behavior strategies allowed us to identify two clusters-groups within the sample of patients with cystic fibrosis: group A (n = 42) and group B (n = 35). The first group consisted of patients with a predominance of the factor "Adaptive coping". The indicated factors included the strategies "Optimism" (the value of the factor load $r = 0.937$), "Hope" ($r = 0.803$), "Positive reevaluation" ($r = 0.771$), and "Problem Solving Planning" ($r = 0.686$). Group B included patients with a predominance of the factor "maladaptive coping". This factor included the strategies "Escape/Avoidance" ($r = 0.885$), "Acceptance of responsibility" ($r = 0.826$), "Confrontation" ($r = 0.763$).

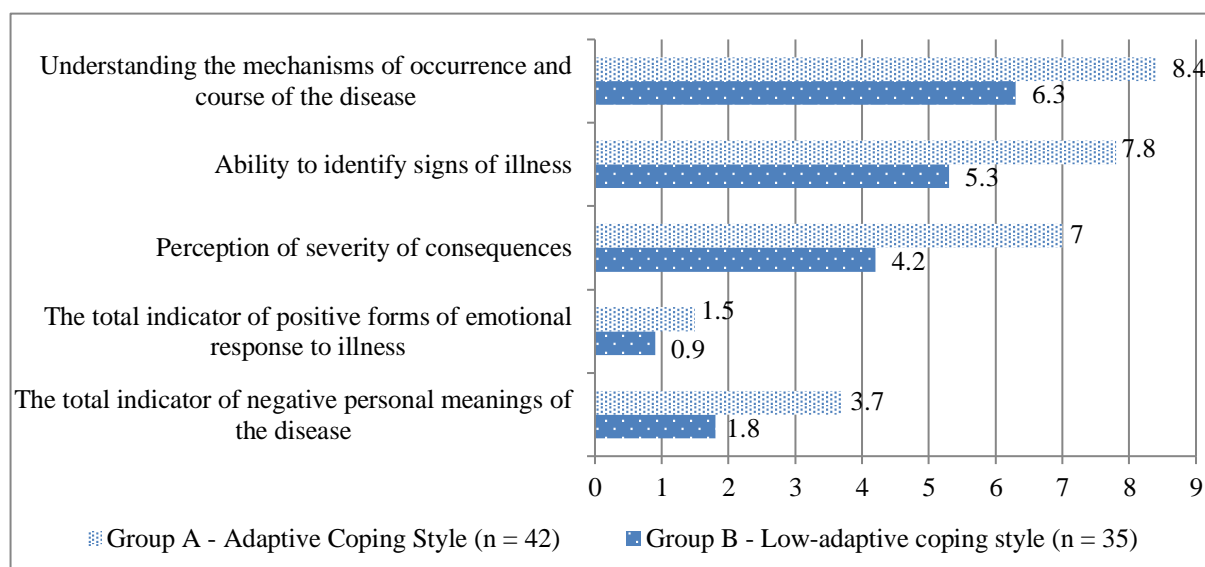

Figure 1. Statistically significant differences among the indicators of personality self-regulation under conditions of illness in the selected groups.

The analysis of indicators reflecting the process of self-regulation of the individual in the conditions of the disease (the perception of the disease, the personal meaning of the disease,

the emotional response to the disease) revealed the following. In the group of patients adaptively coping with the disease (group A), were statistically significantly higher compared with group B the following characteristics of the perception of the disease: “Understanding” (8.4 ± 1.35 vs. 6.3 ± 2.83 ; $p = 0.040$), “Identification” (7.8 ± 1.61 against 5.3 ± 1.87 ; $p = 0.003$), “Consequences” (7.0 ± 2.0 against 4.17 ± 2.25 ; $p = 0.005$). At the same time, for group B (with low-adaptive coping) compared with group A (with adaptive coping), a statistically significantly higher (3.7 ± 0.82 vs. 1.85 ± 1.57 ; $p = 0.002$) were total negative meanings of the disease (“Enemy”, “Punishment”, “Weakness”, “Threat”) and statistically significantly lower (1.55 ± 0.85 versus 0.88 ± 0.6 ; $p = 0.041$) is the total indicator of a positive emotional response to illness (“Hope”, “Surprise”, “Confidence”, “Joy from overcoming”, “Gratitude for support”).

The described results indicate that the parameters of the patient's subjective perception of the available disease are an important predictor of the choice of strategies for coping with a severe disease. Comprehensive assessment of the disease as sufficiently understandable, having recognizable manifestations at the bodily level and serious negative consequences for later life, activates the system of protective-coping mechanisms of self-regulation of the personality, which are aimed at increasing its adaptation and directly overcoming of the disease (Rasskazova, 2016). The underestimation of the relevant parameters of the perception of the disease is reflected in the choice of protective-avoiding and confrontational behavior. Although such methods of response and perform an important protective function in relation to negative emotional states, however, in terms of the disease are regarded as low-adaptive, because they reduce the individual's readiness for active actions to overcome the disease. Also, as factors determining the choice of low-adaptive coping-strategies, negative personal meanings and intense emotional experiences attributed to the disease can be considered. The patient's belief in the insuperable and fatal situation of the disease also leads to attempts to reduce (by avoiding) the accompanying negative emotions and, as a rule, to a reaction of “fading” to actively overcoming the disease (Krasovskij, et al., 2019).

The next section of this study was a comparison of indicators of adaptation to the disease (adherence to treatment, quality of life) among representatives of selected groups A and B. Patients characterized by the choice of strategies adaptive in disease conditions (group A) compared with patients of group B showed statistically significantly higher rates of adherence to treatment with antibiotics (oral $\pm 4.5 \pm 0.85$ versus 3.33 ± 0.78 , $p = 0.004$; in the form of an

aerosol - 3.33 ± 1.83 against 2.0 ± 1.15 , $p = 0.050$), which is an effective method for the prevention and relief of the leading symptoms of cystic fibrosis.

For selected groups of patients with cystic fibrosis, differing in the choice of coping behavior strategies, the analysis of the subjective assessment of the quality of life (based on the SF-36 questionnaire) revealed, in particular, that patients with low-adaptive behavior in the disease statistically significantly higher rate such indicators of their quality of life as “Intensity of pain” (87.39 ± 17.23 versus 55.3 ± 19.86 ; $p = 0.001$) and “Role functioning due to emotional state” (77.83 ± 32.84 versus 46.6 ± 42.22 ; $p = 0.050$). At the same time, these same patients show lower overall health scores (49.0 ± 17.26 , 35.54 ± 18.54 ; $p = 0.049$).

Disease adaptation parameters		Group A - Adaptive Coping Style (n = 42)	Group B - Low-adaptive coping style (n = 35)	Signifi cance of differences
		Me±SD, scores		
Adherence to the treatment	Oral antibiotics	4.5±0.85	3.33±0.78	P=0.00 4
	Taking antibiotics aerosol	3.33±1.83	2.0±1.15	P=0.05 0
The quality of life	Pain intensity	55.3±19.86	87.39±17.23	P=0.00 1
	Emotional condition	46.6±42.22	77.83±32.84	P=0.05 0
	General condition health	49.0±17.26	35.54±18.54	P=0.04 9

Table 1. Statistically significant differences among indicators of adaptation to disease in the selected groups.

The choice of coping strategies focused on emotions is conditioned by the need of a person who has fallen into the conditions of the disease in maintaining his social and role (family, civil, professional) functions. The use of conscious strategies of distancing and distracting from a disease allows an individual to experience less intense negative emotions and to maintain his mental activity at the level “before the illness”. At the same time, the “I-concept”

of such patients includes a low level of general health. Within this variant of the internal picture of the disease, the patient relieves himself of negative emotions along with painful sensations. The identification and distortion of the sensory and emotional levels of perception of illness, which can mediate undesirable results of treatment and the course of the disease, are traced (Harchenko, et al., 2015).

Patients coping with problems in the conditions of the disease, on the contrary, note a decrease in the emotional background due to the non-fulfillment of their role-playing functions. However, they feel their active resistance to the disease and self-efficiency, which, perhaps, allows them to rate their overall health as higher.

Analysis and synthesis of the results of the study served as the basis for the following

CONCLUSIONS

1. The choice of strategies for coping with the disease patient's behavior can be considered as one of the system-forming factors that determine the characteristics of adaptation and self-regulation of the individual in a chronic disease.

2. The empirical data obtained within clinical and psychological studies indicate that among coping strategies one can distinguish low-adaptive coping strategies with the disease (aimed at stopping negative emotional states due to the existing disease) and adaptive strategies (addressing specific problems related to overcoming the disease).

3. The perception of the disease, the cognitive assessment of the disease as a threat and the attributed personal meaning of the disease can be considered as predictors of the choice of coping behavior and, accordingly, adaptation in the conditions of the disease. Indicators of the success of adaptation to the disease may be adherence to treatment and the specifics of the subjective assessment of the patient's quality of life.

References

- Ababkov, V.A., Vasserman, L.I., & Trifonova, E.A. (2010). *Coping with stress: Theory and psychodiagnostics*. Rech'. ISBN: 978-5-9268-0952-4
- Abbott, J., Dodd, M., Gee, L., & Webb A.K. (2001). Ways of coping with cystic fibrosis: implications for treatment adherence. *Disability and rehabilitation*, 23(8), 315-324. <https://doi.org/10.1080/09638280010004171>
- Charmaz, K., & Rosenfeld, D. (2009). *Chronic illness*. In: *New Blackwell Companion to Medical Sociology*. Wiley-Blackwel, 312–333. ISBN: 9781405188685
- Harchenko, S.A., Grehov, R.A., Sulejmanova, G.P., Mjakishev, M.V., & Zborovskaja, I.A. (2015). Psychological features of patients with systemic lupus erythematosus. *Modern Problems of Science and Education*, (5). Retrieved September, 01, 2021 from <https://science-education.ru/ru/article/view?id=22051>
- Helgeson, V., & Zajdel, M. (2017). Adjusting to Chronic Health Conditions. *Annual Review of Psychology*, (68), 545-571. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010416-044014>
- Krasovskij, S.A., Amelina, E.L., Kashirskaja, N.Ju., Voronkova, A.Ju., & Zonenko, O.G. (2019). Dynamics of indicators of the national register of patients with cystic fibrosis in 2011-2017. *Siberian Medical Review*, 2(116), 14-18. DOI: 10.20333/2500136-2019-2-14-18
- Lipowski, Z.J. (1985). Psychosocial reactions to physical illness. In: *Psychosomatic. Medicine and Liaison Psychiatry*. Springer, 141–75. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-2509-3_8
- Masterson, T.L. (2007). *Predictors of Infection Control Adherence in Individuals with Cystic Fibrosis*. Doctoral Dissertation Abstract, Kent State University.
- Meyer, D., Leventhal, H., & Gutmann, M. (1985). Common-sense models of illness: The example of hypertension. *Health Psychology*, 4(2), 115-135. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.4.2.115>

-
- Nikolaeva, V.V. (2009). *Psychosomatics: physicality and culture*. Akademicheskij Proekt. ISBN: 978-5-8291-1165-6
- Pfeffer, P.E., Pfeffer, J.M., & Hodson, M.E. (2003). The psychosocial and psychiatric side of cystic fibrosis in adolescents and adults. *Review Journal of Cystic Fibrosis*, 2(2), 61-68. [https://doi.org/10.1016/S1569-1993\(03\)00020-1](https://doi.org/10.1016/S1569-1993(03)00020-1)
- Rasskazova, E.I. (2016). Psychological factors of health-related behavior: towards an integrative model. *Theoretical and Experimental Psychology*, 9(4), 124–139. ISSN: 2073-0861
- Sirota, N.A., Moskovchenko, D.V., & Yaltonskaya, A.V. (2014). Coping behavior of women with cancer of the reproductive system. *Medical Psychology In Russia*, 1, 10. doi:10.24411/2219-8245-2014-00007
- Ware, J., Snow, K., Kosinski, M., & Gandek, B. (1993). *SF36 Health Survey: Manual and Interpretation Guide*. The Health Institute, New England Medical Centre. ISBN: 1891810065
- Yaltonsky V.M., Yaltonskaya A.V., Sirota N.A., & Moskovchenko D.V. (2017). Psychometric properties of the russian version of brief illness perception questionnaire. *Psihologicheskie Issledovaniya*, 10(51), 1. Retrieved September, 01, 2021 from <http://psystudy.ru/index.php/num/2017v10n51/1376-yaltonskii51.html>
- Yaltonsky, V.M., & Abrosimov, I.N. (2014). Coping with the disease behavior of adults with cystic fibrosis. *National Psychological Journal*, 3(15), 56–61. <https://doi.org/10.11621/npj.2014.0307>
- Yaltonsky, V.M., Abrosimov, I.N., & Proshina, M.V. (2020). Perception and coping with systemic chronic disease in adolescents. *Mental Health of Children and Adolescent*, 20(2), 20-26. ISSN: 2305-9133

Research Type: Research Article

Received: 15.11.2021

Accepted: 28.12.2021

THE LITERARY PERSONALITY OF NECIP FAZIL KISAKUREK

Assoc. Prof. Eşqane BABAYEVA¹

Abstract

Necip Fazil Kisakurek is one of the great poets who have a unique place in Turkish literature. He grew up in a period when the proclamation of the Republic was made and the literary process was developing rapidly. Kisakurek has produced very successful works in all fields of literature such as poetry, theory, theater, novel and other.

Necip Fazil Kisakurek, who has published the poetry books “Spider Web”, “Pavements”, “Me and Beyond”, “Caravan of Infinity”, “Anguish”, is also a theater writer and he has theatrical works such as “Seed”, “To Create A Man”, “Tag”, “Yunus Emre”, “Bloody Turban”, “Money”, “The Holy Escrow”, “Stone of Patience”, “Mr. Judge”, “Fingerless Salih”, “Wooden Mansion” and others. Necip Fazil wrote stories and novels as well as poetry and theater plays. He collected them under the names of “A Few Stories”, “A Few Analyzes” and published them. Despite all these works, Necip Fazil, who exhibited a new voice and a new stance with his poems, took a place in Turkish literature as a great poet. In this article, the poet's life and literary personality will be examined and his position in literature will be investigated.

Keywords: Republican Era Turkish Literature, Turkish Poetry, Necip Fazil Kisakurek, verse, poet.

¹ Azerbaijan National Academy of Sciences, Nizami Ganjavi Literature Institute, eshqane@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4934-4168>

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Başvuru: 15.11.2021

Kabul: 28.12.2021

NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN EDEBİ ŞAHSİYETİ

Doç. Dr. Eşqane BABAYEVA²

Özet

Necip Fazıl Kısakürek Türk edebiyatında kendine özgü yeri olan büyük şairlerdendir. O, Cumhuriyetin ilanının yapıldığı, edebi sürecin hızla geliştiği bir dönemde yetişmiştir. Kısakürek edebiyatın şiir, teori, tiyatro, roman vs. gibi tüm alanlarında çok başarılı eserler vermiştir. “Örümcek Ağı”, “Kaldırımlar”, “Ben ve Ötesi”, “Sonsuzluk Kervanı”, “Çile” isimli şiir kitaplarını neşreden Necip Fazıl Kısakürek aynı zamanda tiyatro yazarıdır ve “Tohum”, “Bir Adam Yaratmak”, “Künye”, “Yunus Emre”, “Kanlı Sarık”, “Para”, “Mukaddes Emanet”, “Sabır Taşı”, “Reis Bey”, “Nam-ı Diğer Parmaksız Salih”, “Ahşap Konak” vs. gibi tiyatro eserleri vardır. Necip Fazıl şiir ve tiyatro denemelerinin yanı sıra hikâye ve romanlar da yazmıştır. Bunları “Bir Kaç Hikâye”, “Bir Kaç Tahlil” adı altında toplayarak bastırıştır. Bütün bu eserlerine rağmen şiirleriyle yeni bir ses, yeni bir duruş sergileyen Necip Fazıl Türk edebiyatında büyük şair olarak yer edinmiştir. Bu makalede şairin hayatı, edebi kişiliği incelenecek, edebiyattaki konumu araştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Cumhuriyet devri Türk edebiyatı, Türk şiiri, Necip Fazıl Kısakürek, nazım, şair.

² Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi, Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü
eshqane@mail.ru ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4934-4168>

Giriş

Atatürk dönemi Türk edebiyatını önemli bir dönem olarak nitelendirebiliriz. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri Batı edebiyatına ilgi artmasına rağmen bazı şair ve yazarların eski gelenekleri devam ettirerek Yunus'un, Mevlânâ'nın, Karacaoğlan'ın izinden gitmesidir. Devrin en ünlü şairlerinden M.A. Ersoy, Y.K.Beyatlı, N.F.Kısakürek, F.H.Dağlarca, A H Tanpınar, A. K. Tecer, F. N. Çamlıbel vs. isimlerini zikretmek mümkün.

Cumhuriyet devri Türk şiirini kendine özgü şiir arayışlarıyla önemli bir noktaya taşıyan yazarların biri de Necip Fazıl Kısakürek'tir. Edebiyatın bir çok alanında eserler veren Necip Fazıl Türk edebiyatında esasen büyük şair olarak yer edinmiştir. Necip Fazıl Kısakürek 1925'te ilk şiir kitabı olan Örumcek Ağı'nı yayımlar. Sonraları Kaldırımlar, Ben ve Ötesi, Sonsuzluk Kervanı, Çile isimli şiir kitaplarını neşreder. 1974'te beğendiği tüm şiirlerini Çile'de toplar. O, aynı zamanda tiyatro yazarıdır. İlk tiyatro eserini millî kurtuluş hareketlerinden bahseden Tohum'dur. Bundan başka onun Bir Adam Yaratmak, Künye, Yunus Emre, Kanlı Sarık, Para, Mukaddes Emanet, Sabır Taşı, Reis Bey, Nam-ı Diğer Parmaksız Salih, Ahşap Konak vs. gibi tiyatro eserleri vardır. Necip Fazıl şiir ve tiyatro denemelerinin yanı sıra hikâye ve romanlar da yazmıştır. Bunları Bir Kaç Hikâye, Bir Kaç Tahlil adı altında toplayarak bastırmıştır.

Necip Fazıl Kısakürek'in Hayatı

Çağdaş Türk Edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Necip Fazıl Kısakürek, 26 Mayıs 1905'te bir sabah vakti, İstanbul'da büyük bir konakta doğdu. Münevver bir ailede yetişen sanatkar ünlü "Kısakürekler" soyundandır.

Necip Fazıl'ın babası Abdülbaki Fazıl Bey, annesi Mediha Hanım'dır. Onların iki çocuğu olmuş, kızları Selma küçükken vefat etmiştir. Bu büyük kalabalık konağın otoritesi, torununu şımartacak derecede seven büyükbabası Mehmet Hilmi Efendi'ye aittir. O, Cinayet Mahkemesi reisliğinden emeklidir. Şairin çocukluğu büyük babasının himayesi altında geçer. İlk eğitimini de ondan alır.

Necip Fazıl henüz 5-6 yaşındayken, okuyup yazmayı öğrenir. Bir taraftan da bir sürü yaramazlıklar, haşarılıklar yapar. Bir tehlike görünce sevgili büyük babasının şefkatine sığınır. Onun bu yaramazlıklarının önüne geçmek için Necip'in "cici anne" dediği büyükannesi Zafer Hanım, 5-6 yaşındaki bu küçük çocuğa bir sürü roman okutur. Necip Fazıl ilk eğitimini Mahalle Mektebinde Emin Efendi'den alır. Fransız Papaz, Kumkapıdaki Amerikan Koleji, Serasker Rıza Paşa yalısındaki Rehberi-ittihad Mektebi gibi çeşitli okullarda eğitimine devam eder. Heybeliada Nümune Mektebi'nden mezun olur (Kısakürek, 2004: 502).

Daha sonra Sorbon Üniversitesi'nde okuma fırsatını da yakalayan Necip Fazıl kendi ifadesiyle Paris'te "bohem" hayatını yaşar. Ancak eğitimini yarıda bırakarak dönen Kısakürek, yerli ve yabancı çeşitli bankalarda çalışır. Sonraları Güzel Sanatlar Akademi'sinde, Devlet Konservatuar'ında ve Robert Koleji'nde de hocalık yapar.

Sanatkâr 1941'de köklü bir aileden olan Fatma Neslihan Hanımefendi'yle evlenir. Bu evlilikten Mehmet (1943), Ömer (1944), Ayşe (1948), Osman (1950) ve Zeynep (1954) isimli 5 çocuğu oldu (Kısakürek, 2004: 510). 1942'den sonra memurluktan ayrılarak kendisini tamamen edebiyata adanmıştır ve ömrünün sonuna kadar edebiyatın birçok alanında eserler yazmıştır.

26 Mayıs 1983'te vefat eden Kısakürek, vasiyetine uygun bir şekilde sade bir cenaze töreninden sonra Eyüp sırtlarındaki kabristanda defnedilmiştir.

Necip Fazıl Kısakürek'in Edebi Şahsiyeti

"Mekteb-i Fünun-u Bahriye-i Şahane"ye imtihan vererek kazanır (1916). Necip Fazıl ilk şiir denemelerini de burada okurken yazar. İlk metafizik arayışları burada başlar. Arkadaşlarının "Şair" lakabı verdiği Necip Fazıl şiir denemelerini aruzla yazar. Tasavvufa ilk teması hocası İbrahim Aşkî Efendi'nin etkisiyle başlar. Şairimiz 1921'de 17 yaşında İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe şubesine girer. İlk şiirlerini de Darülfünun'da talebeyken "Yeni Mecmua"da yayımlar. O, üniversitede okuduğu yıllarda Türk edebiyatının ünlü şairleri Ahmet Kutsi Tecer ve Ahmet Hamdi Tanpınar'la arkadaşlık etmiştir. Ünlü romancı Peyami Safa'yla da bu yıllarda tanışmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra bir grup talebenin Avrupa'ya gönderilmesine karar verilir. Sınava katılan Necip Fazıl başarılı bulunarak Sorbon Üniversitesi'nde okumak için Paris'e gönderilir. Kendisinin söylediği gibi burada Paris'in "bohem" hayatını yaşar. Sorbon Üniversitesi'ndeki öğrenimini tamamlayamaz, yarıda bırakarak geri döner. Yerli ve yabancı çeşitli bankalarda çalışır.

Şair 22-23 yaşlarındayken şiirleriyle ün kazanır. İlk önce Örümcek Ağı (1925), ardından Kaldırımlar (1928) şiir kitaplarını bastırır. Henüz 24 yaşındayken "Kaldırımlar Şairi" olarak tanınır, şöhretin zirvesine ulaşır. Daha sonraki yıllarda 30 yaşındayken hayatında dönüşüme yol açacak bir insanla tanışır.

Nihayet unutulmaz esrarengiz bir gün...bir akşam...Yıl 1934...

“Şair çalıştığı bankadan çıkararak kalabalık bir vapura biner. Karşısında Hızır tavırlı bir adam ona Abdülhakim Arvasi Hazretleri'nin adresini verir. Necip Fazıl, arkadaşı Abdin Dino'yla Abdülhakim Arvasi Hazretleri'nin huzuruna vararak, bir daha bırakmamacasına, o Büyük Zat'ın eteklerine yapışır”(Kısakürek, 2004: 508).

Allah dostunu gördüm bundan altı yıl evvel

Bir akşamdı ki, zaman donacak kadar güzel (Kısakürek, 2004: 76).

Şairin Abdülhakim Arvasi ile tanışması, ruhunda büyük inkılabı sebep olmuştur:

Bana yakan gözlerle, bir kerecik baktınız;

Ruhuma büyük temel çivisini çaktınız!... (Kısakürek, 2004: 76)

Şairin büyük fikir buhranları geçirdiği, ruhi bunalımlar içine girdiği, çileler çektiği 34. yılı hayatının en belalı senesi oldu. Mistik, içe dönük bir şair olan N.F. Kısakürek, O ve Ben eserinde 30 yaşına kadarki muhasebesini yapar:

“Hayatım, başından beri muazzam bir şeyi bulmanın ceryanı içinde akıyordu. Şu veya bu miskin vesilenin hassasiyeti içinde birini arıyordum. BİRİNİ...

O kim mi?

Allahın sevgilisi

Sonsuzluk ikliminin batmayan güneşi ve ebedilik sarayının paslanmaz tacı...

Tek dâva O'nu bulmakta, bulduracak olanı bulmaktaydı.

Binbir istikamette seke seke, sağa sola büküle büküle, renkten renge bulana bulana, hiçbir şeyden habersiz ve insandaki meccâni emniyet ve bedahet saadeti karşısında şaşkın, hep o BİR etrafında helezonlar çizen bir hayat...

Benim hayatım budur” (Kısakürek, 1994: 40).

N.F. Kısakürek'in hayatında O'nu tanıdıktan sonra bir mücadele dönemi başlar. Hayatında ve fikirlerinde köklü değişiklikler ortaya çıkar. O'nu tanımadan önceki hayatını böyle anlatır:

Tam otuz sene saatim işlemiş, ben durmuşum.

Gökyüzünden habersiz uçurtma uçurtmuşum (Kısakürek, 2004: 35).

Bir fikir adamı olan Necip Fazıl, 1943'ten itibaren sosyal meselelere atılır, defalarca hapsedilir. Hatta bu sebeple çalışmalarına da sık sık ara verir. Yenilmez bir mücadele adamı olur. Bu olaylarla ilgili bir fıkra da vardır:

“Bir gün mahkemede hâkim, Necip Fazıl'a nasihat eder:

-“Bak dostum, seni bundan böyle bir daha huzurumda görmeyeceğim, değil mi?” der

Necip Fazıl taaccüble sorar:

- *Hakim Bey yoksa istifa mı ediyorsunuz?*” (Çalık, 1993: 210)

Necip Fazıl ie dönük bir insan olmasına rağmen onunla ilgili epeyce fikra da vardır. Bu fıkralar şairin aynı zamanda nüktedan, hazırcevap, yetenekli bir insan olduğunu gösterir.

Kendisinden sonra yüzlerce eser bırakan şair uzun süren fakat fikr faaliyetine engel olmayan bir hastalığa tutulur.

Ve bir Mayıs gecesi... 25 Mayıs ...

Hep onun için mucizelerle dolu, esrareniz bir Mayıs günü.

“Yıllarca yattığı hasta yatağından hafifçe doğrulup, pencereden karanlığın derinliklerine doğru bakar, pembe dudakları hafifçe kıpırdar:

-Demek böyle lnrmş ha!” (Kısakürek, 2004: 524) ...

“Onun lm, herkese nasip olmayacak kadar güzel lmd”. Cenazesine uzaklardan gelip evine bağsağlığına gidenlerden birinin ölüm anında stad’ın bağında bulunan oğlu mer Kısakürek’ten naklettiği cümleler aynen şöyle: *“ok güzel öldü” dedi, mer. Gece saat biri on geçiyordu. Fenalağtı. Beni yanına çağırdı. Beni kaldır ve oturt dedi. Kaldırdım, oturdu. Elini alnına götürdü. Ufuklarda bir yolcu ararcasına uzaklara baktı. Tebessüm etti ve beni yatır dedi. Yatırdım. Bana Kur’an oku dedi, Yasin suresini oku... Okumağa bağladım. Yüzünde boncuk boncuk ter. Kelime-i ehadet getirmeye bağladı. Ruhunu teslim etti”* (Miyasoğlu, 1992: 132).

Son gün olmasın dostum, elengim, top arabam,

Alıp beni götürsün, tam dört inanmış adam (Kısakürek, 2004: 510).

diyen Necip Fazıl ölümünden çok önce bir vasiyetname tertip etmiş, sonraları da metnini değiştirmemiştir. Üstadın vasiyetine tam amel edilerek kendisinin de söylediği gibi topsuz, elenksiz, büyük bir cenaze merasiminden sonra 26 Mayıs 1983 tarihinde Eyüp sırtlarındaki kabristanda defnedilmiştir.

lmne şu tarih dşrlmştir.

“Erdi artık ruh skna dervış-i kmil gibi

ld, el açmaksızın ndna bir sil gibi

ille ille üstüne düştü mücevher trihi

Var mı şir illeden çıksın Necip Fazıl gibi” (Okay, 2003: 13).

Cumhuriyet devri Türk edebiyatı tarihine kendi mührünü vurabilen N.F.Kısakürek çeşitli konularda pek çok eser vermiştir.

Ahmet Kabaklı’nın söylediği gibi Necip Fazıl Abdülhak Hamid’den sonra felsefi duyuyş ve düşünceleri yeni bir özel şiir lemine taşıyan airlerdendir. Necip Fazıl aynı zamanda tiyatro

yazarı, fikir adamı ve şairdir. O, baş vurduğu her alanda başarı kazanmıştır. Esasen şiirleri ile şöhretin zirvesini fethedebilmiştir.

O, şair olmasının sebebini şöyle anlatır :

“Şairliğim on iki yaşında başladı. Bahanesi tuhaftır: Annem hastanedeydi. Ziyaretine gitmişim... Beyaz yatak örtüsünde, siyah kaplı, küçük ve eski bir defter... Haberi veren annem, bir an gözlerimin içini tarayıp:

-Senin dedi; şair olmanı ne kadar isterdim!

Annemin dileği bana, içimde besleyip de 12 yaşına kadar farkında olmadığım bir şey gibi göründü. Varlık hikmetimin ta kendisi... Gözlerim hastane odasının penceresinde, savrulan kar ve uluyan rüzgara karşı, içimden kararımı verdim;

-Şair olacağım!

Ve oldum” (Kısakürek, 1994: 40).

Şair ilk şiirlerini aruz vezniyle yazmıştır. Necip Fazıl'ın ilk şiirleri, 1922'de Falih Rıfkı'nın müdürlüğünü yaptığı Yeni Mecmua'da yayımlandı. Yeni Mecmua'da şairin 8 şiiri çıkmıştır: Kitabe, Sevgilim, Allah, Çılgın, Yegane, Sarhoş, Derbeder, Yarın Sesi. Bu şiirlerde onun çılgın ruhunun çarpıntısı duyulur, tutacağı sanat yolunun ilk adımları hissedilir. Şairin ilk şiirlerinden biri de Kitabe'dir.

Ben bu halden ibret almadan geçtim

Ondan ibret alan el oldu yâhu! (Okay, 2003: 31)

Necip Fazıl'ın daha ilk şiirlerinde mezar taşı kitabesiyle gelen ölüm motifi vardır. Aruzla hece arasında kararsız kalan şair sonraları tüm şiirlerini heceyle yazmıştır. Onun ilk şiirlerini Ahmet Haşim de beğenmiş ve *“Çocuk bu sesi nereden buldun sen?”* (Ekiz, 1982: 56) diye sormuştur. Türkçenin mimarî bir abidesini ortaya koyan Necip Fazıl şiire yeni bir ses, bir duyuş getirmiştir. Onun şiirlerinde tasavvuf ve halk edebiyatının büyük etkisi vardır.

Onun Örümcek Ağsı, Kaldırımlar, Ben ve Ötesi, Sonsuzluk Kervanı, Çile gibi şiir kitapları yayımlanmıştır. 1974'te beğendiği tüm şiirlerini Çile'de toplar. İlk şiirlerini Çile'ye almayı şöyle ifade eder: *“Bundan evvelki üç eserim (Örümcek Ağsı, Ben ve Ötesi, Kaldırımlar) memleketimde nasıl görülmüş olursa olsun – o vakitler Allah'a bağlılığım belli olmadığı için, göklere çıkarıldım. Küçük ve kifayetsiz davranışlardı. Onları yirmi yıl sonra takip eden şu “Sonsuzluk Kervanı” ise bir kaç bakımdan beni ifadelendiremedi. O zaman en eski eserleri, mahzun ve mahpus kafiyelerden, kemiyetlerine, şekillerine ve terkiplerine kadar ana kitabıma özleştirmeyi, onlarda bağlı olduğum unsurları, öbürlerinde süzmeyi, ayıklamayı, düzeltmeyi ve*

yenileriyle bir arada bütünleştirmeyi dilemiş idim. Eskilerden bir çoğunu atmak ve onlarla bağımı koparmak istemiş ve demiştim ki:

- *Mal sahibi bensem, bunları istemediğim, tanımadığım ve çöplüğe attığım bilinsin...*

(Kısakürek, 2004: 57)

Necip Fazıl, Çile'deki şiiirlerini konularına göre aşağıdaki gibi tasnif eder: 1.Allah (42 şiiir)

2.İnsan (48 şiiir), 3.Ölüm (39 şiiir), 4.Şehir (13 şiiir), 5.Tabiat (17 şiiir), 6.Kadın (10 şiiir), 7.Korku (19 şiiir), 8.Daüssıla (30 şiiir), 9.Ukde (29 şiiir), 10.Hafakan (25 şiiir), 11.Tecrit (36 şiiir), 12. Dekor (14 şiiir), 13.Kahramanlar (12 şiiir), 14.Dava ve Cemiyet (62 şiiir).

Necip Fazıl titiz bir insan olduğu için bazen bir şiiiri üzerinde yıllarca çalışmış, defalarca üzerinde değişiklik yapmıştır (Babayeva, 2012: 203-210). Onun şiiirlerinin dili süslü, üslubu ise açıktır. Şiiirlerinde mimari ve plastik ustalık vardır. Şair sanat anlayışını, sanat gayesini şöyle anlatır:

“Benim için edebiyatın gayesi her şeydir, fakat bir şey değildir. 19.uncu asrın malum olan klasik “sanat sanat içindir” nazariyesine tam manasıyla taraftar olmaksızın diyebilirim ki, sanat cemiyet için değildir. Sanat ayrı bir dünyadır ve o dünya kendisi içindir. Sanat nazarımda ayrı ve mücerret ve kendi kanunlarına tâbi bir âlemdir” (Kısakürek, 1997: 14).

Necip Fazıl'da yerine oturmuş kuralları aşarak öne geçen bir insan düşüncesinin sınırsızlığı, intihasızlığı vardır. O, fikri kafiyeye değil, kafiyeyi fikre tabi eden üstün bir sanatkardır.

Şairin şiiirlerinde tekke şiiirinin havası hissedilmektedir.

Çektiğim dertleri atma yabana

Dertlerim başımdan aşkıdır, Allah (Okay, 2003: 53).

Bu mısralarda tasavvufi bir hava vardır. Dinî-mistik temayüller şairin şiiirlerinin ana karakterini teşkil etmektedir. Onun şiiirlerinin esas temalarından biri de bilinmeyen korku ve ürpertilerdir. Onun şiiirlerinde kabuslar, cinler, periler, siyah kediler gibi ürpertici motifler vardır.

Necip Fazıl'ın şiiirlerinde maddî varlıklar, eşyalarla irtibat ilğimizi çekmektedir. Burada egzistansiyalizm akımının etkisi hissedilmektedir. Bu durum bize Fransız filozofu Bergson'un sezgi felsefesini hatırlatır. *“Sezgi, bizi bir varlığın, dışımızdaki bir objenin içine sürükleyen zihni sempatidir. Böylece içimizdeki şuurlarımızdaki eşya aynileşmiş olur. Sezgi, şuurla eşya arasındaki farkı ortadan kaldırıyor”* (Okay, 2003: 45).

Necip Fazıl'ın şiirlerinde “O ve ben” anlayışı vardır. Ben, insanın nefsidir. İnsanın beni nefsiyle tahrik oluyor. Nefs insanı Allah'tan (O'ndan) uzaklaştırır ve kötülöklere süröklör.

O, aynı zamanda tiyatro yazarıdır. İlk tiyatro eserini Muhsin Ertuğrul'un etkisiyle yazar. Bu eser, millî kurtuluş hareketlerinden bahs eden Tohum'dur (1935). Tohum'u Muhsin Ertuğrul beğenir, sahneye koyarak Ferhad Bey rolünü kendisi oynar. Ama eser pek başarı kazanamaz.

1937'de Necip Fazıl Kısakürek senelerce üzerinde çalıştığı Bir Adam Yaratmak adlı eserini bitirir. Bu eser de sanatına hayran olduğu Muhsin Ertuğrul tarafından sahneye konar ve başarı kazanar.

Bir Adam Yaratmak, o devir tiyatrosu için büyük bir hadise olur. Eser mücerret fikirlerle örölüdür. Vakada bir dinamizm vardır. Eserin esas kahramanı Hüsrev'dir. Necip Fazıl bu eserinde ferdi ön plana çıkarır, onun problemlerini sahnede tartışır. Yazar bir tiyatro eseri yazarak, bir örnek adam ortaya koyar. Eser sahneye konulduğu gece görölmemiş bir kalabalığa sebep olur. Hatta yazar kendisi bile bu eserinden sevgiyle bahseder.

O, 1938'de üçüncü tiyatro eseri olan Künye'yi yazar. Eser savaş kahramanlarından bahs eder.

Necip Fazıl'ın bunlardan başka Yunus Emre, Kanlı Sarık, Para, Mukaddes Emanet, Sabır Taşı, Reis Bey, Nam-ı Diğer Parmaksız Salih, Ahşap Konak vs. gibi tiyatro eserleri vardır.

Yazar, tiyatro hakkındaki görüşlerini belirtirken, tiyatronun güzel sanatlar içinde zirve olduğunu söyler (Kısakürek, 2000: 5).

Necip Fazıl şiir ve tiyatro denemelerinin yanı sıra hikâye ve romanlar da yazmıştır. İlk hikâyeleri 1932'de Cumhuriyet gazetesinde çıkmıştır. Sonraları yazar bu hikâyelerini iki kitap olarak Bir Kaç Hikâye, Bir Kaç Tahlil adı altında toplayarak bastırır. 1965'te Ruh Burkuntularından Hikâyeler, 1975'te Hikâyelerim kitaplarını yayımlar. Neşredilen günden itibaren büyük ilgi gören bu hikâyeler, ilk defa Peyami Safa'nın yönetimindeki Cumhuriyet gazetesinin Edebiyat sayfasında yayınlanmıştır (1928). Yazar hikâyelerini çoğu zaman Ahmet Abdölbaki adıyla kaleme almıştır. Bu hikâyeler sembolik-alegorik hatta metafizik yapıya sahiptir. Şiir ve tiyatrolarındaki temalar hikâyelerinde de görülür. Eski Elbiselerin Hafızası hikâyesinde mankenler konuşur. Başlarından geçen olayları anlatarak okuyucuyu düşünmeğe sevk ederler. Necip Fazıl'ın Yalnızlık Gecesinin Hikâyesi ise otobiyografik karakter taşır.

Necip Fazıl'ın romanları da vardır. O, ilk romanı olan Meşum Yakut'u 1928'de yazar. Eser polisiye romanıdır. Romanla ilgili elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hatta bu

kitabın nüshaları kütüphanelerde nadiren bulunmaktadır. Necip Fazıl Kısakürek'in O ve Ben ve Kafa Kağıdı kitapları otobiyografik karakter taşır.

Yazarın dinî tasavvufî eserleri de vardır. Yukarıda da kaydedildiği gibi Necip Fazıl'ın eserlerinin esasını dinî-mistik temayüller tutmaktadır. Şiirlerinde, tiyatrolarında ve nesir eserlerinde o hep mutlak hakikati arar. Tekbaşına bulamayınca o Üstün Haberci'yi Allah'ın Sevgili'sini arar ve ona ulaşır. Müellifin dini eserlerinden Çöle İnen Nur, Esselam, Başbuğ Veliler, Peygamber Halkası vs. eserlerinin ismini zikredebiliriz.

Sürekli olarak makale ve fıkralar yazan Necip Fazıl dergicilikle de uğraşmıştır. Ağaç, Büyük Doğu dergileri ve Borazan isimli gazetenin sahipliğini yapmıştır.

14 mart 1936'da bazı bankaların mali yardımıyla Ağaç dergisini çıkarır. A.H.Tanpınar ve A.K.Tecer de Ağaç dergisinin kadrosunda bulunmaktadır. Ağaç dergisi 6 sayısı Ankara'da, 7. sayısından itibaren İstanbul'da yayımlanır. Ekonomik sıkıntı ve okuyucu ilgisizliğinden dolayı dergi kapatılır. Dergi 17. sayısı ile son bulur. Dergide A.Kudsi Tecer, A.Hamdi Tanpınar, A.Halet Çelebi, C.Sıdkı Tarancı, M.Sekib Tunc, Falih Rıfkı Atalay, Cevdet Kudret, Çolak Saleheddin, Ali Burhan Toprak, Sait Faik Abasıyanık vs. gibi şair ve yazarların yazıları görülür.

1948-1978 yıllarında Büyük Doğu dergisini çıkarır.

Kısakürek, Borazan isimli bir gazete de çıkarmıştır. Borazan bir mizah gazetesiydi. Gazete 1947'de Kasım-Aralık aylarında çıkmıştır. Bu mizah gazetesinin yalnızca 3 sayısı çıkmıştır. Borazan'daki yazıların çoğunun imzasız olmasına rağmen üslubundan Necip Fazıl'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Gazete esasen siyasi karakter taşır. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi Necip Fazıl Kısakürek edebiyatın tüm sahalarında kalemini kullanarak hep başarı kazanan bir yazardır. Bu başarılı çalışmaları edebiyat kurumları tarafından da ödüllendirilmiştir. Örneğin *"26 Mayıs 1980'de İstanbul Atatürk Kültür Sarayı'nda onun 75. doğum yıldönümü münasebetiyle bir sanat şöleni düzenlenir ve burada Türk Edebiyatı Vakfı tarafından şaire "Sultanüş-Şuara" ünvanı verilir"* (Kısakürek, 2004: 523). Bu şaire verilen değer göstergesidir.

Sonuç

Necip Fazıl Kısakürek'in hayatı, edebi kişiliğini incelediğimizde onun Türk edebiyatında önemli yer edindiği, eserleriyle Türk şiirine, Türk tiyatrosuna, Türk fikrine katkılarda bulunduğu neticesine varırız. Necip Fazıl'ın düşünce, sanat ve ideoloji hayatındaki yerini belirleyebilmek için onun eserlerine göz atmak yeterlidir. O, siyasi kargaşaların yaşandığı,

Türkiye'nin sosyo-kültürel hayatında önemli değişimlerin yaşandığı, aynı zamanda edebiyatın da büyük hızla gelişme çabası gösterdiği bir dönemde yetişmiştir. O, Türk şiirine kendi mührünü vurabilen sanatkârdır. Türk milletinin kültürel hayatında önemli rolü olan Necip Fazıl, kendisinden sonra büyük bir edebî okul bırakmıştır. Öyle bir okul ki, o mektepte insanlık, varlık muhasebesine davet edilmekte, mukaddes emanet nesillerden nesillere aktarılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Babayeva, E. (2012). Necip Fazıl Kısaküreyin lirikasının neşri tarihinden, *Genc Alimlerin Eserleri elmi jurnal*, Bakü: Az.TU'nun Matbaası, №6, s.203-210.
- Çalık, E. (1993). *Şair ve Yazarlarımızdan Nükte*, İstanbul: Ötüken Neşriyatı.
- Miyasoğlu, M. (1992). *Necip Fazıl Kısakürek*, 2.bs., Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okay, O.M. (2003). *Necip Fazıl Kısakürek*, 3. bs., İstanbul: Şule Yayınları.
- Kısakürek, N.F. (2004). *Çile*, 52.bs., İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N.F. (1994). *O ve Ben*, 8. bs., İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N.F. (2000). *Kanlı Sarık*, 9.bs., İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N.F. (1997). *Konuşmalar*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Ekiz, O.N. (1982). *Necip Fazıl Kısakürek-Hayatı ve Edebî Eserleri*, İstanbul:Toker Yayınları.